

Tonga

**LAO KI HE NGA AHI NGA UE KI HE
TAMATE AFI MO E ME'A FAKAFOKIFA
'A TONGA 2014**

Lao 21 'o e 2014

LAO KI HE NGAahi NGAUE KI HE TAMATE AFI MO E ME'A FAKAFOKIFA 'A TONGA 2014

Fokotu'utu'u 'o e Ngaahi Kupu

Kupu

KONGA I - TALATEU

7

1	Hingoa nounou mo e kamata ngaue'aki.....	7
2	'UHINGA'i lea	7

KONGA II – FOKOTU'U 'O E NGAUE

10

3	Fokotu'u 'o e Ngaue	10
4	Ngaahi fatongia 'o e Ngaue	10
5	Ngaahi koloa 'a e Ngaue.....	11
6	Ngaahi mafai 'o e Ngaue	11
7	Vahe'i 'o e Ngaahi Mafai	12
8	Kau Ngaue 'a e Ngaue	12
9	Mo'ua 'o e kau ngaue	13

KONGA III – PULE'I MO E TOKANGA'I

13

10	Komisiona ki he Tamate Afi mo e Me'a Fakafokifa	13
11	Ngaahi mafai 'o e Komisiona	14
12	Fokotu'u 'o e kau ngaue	14
13	Kau memipa ngaue tu'uma'u.....	14
14	Kau memipa ngaue 'ofa mo ngaue fakataimi	15
15	Ngaahi Fuakava	15
16	Komiti Pule	15
17	Ngaahi fatongia 'o e Komiti Pule	16
18	Fakafisi.....	16
19	Ta'u Malolo Tau'ataina mo Pau	16
20	Ngaahi Tu'unga Fakangaue	17
21	Ngaahi Tu'unga hiki hake.....	17

22	Tu'utu'uni Faka'ulungaanga.....	17
23	Ngaahi Fokotu'u, ngaahi hiki hake, fehikitaki ke fakahoko 'i hono tu'unga totonu.....	17
24	Ngaahi tu'utu'uni ngaue 'a e Komisiona	17
25	Fakapale ki ha ngaue 'aufuato.....	18

KONGA IV – FAKA'EHIEHI MO FAKASI'ISI'I 'A E VELA MO E NGAAHI ME'A FAKAFOKIFA

18

26	Ngaahi mafai 'o e Komisiona 'i ha fakatokanga.....	18
27	Ngaue 'i ha fakatokanga.....	19
28	Polisi ke tokoni 'i ha vela pe ngaahi me'a fakafokifa	19
29	Faka'auha 'o ha ngaahi fale pe koloa kehe 'e he Komisiona.....	20
30	Fakahoko 'o e ngaahi fatongia 'e he kau 'ofisa mo e kau fakafofonga.....	20
31	Malu'i 'o e 'ataakai.....	20
32	'Ikai kau 'a e mo'ua sivile.....	20
33	Malu'i ha maumau 'a e Komisiona	21
34	Ko e hia ke 'oatu ha fakatokanga loi.....	21
35	Maumau'i pe fakapuliki ha palaki tamate afi pe paipa tamate afi.....	21
36	Ngaahi halanga mo e ngaahi hu'anga ki tu'a 'i he ngaahi fale 'oku ngaue'aki fakataumu'a ki he kakai.....	22
37	Ngaahi mafai sivi	22
38	Tali 'o e Ngaahi Fiema'u ki he Malu mei he Vela	22
39	Tuku atu 'o e ngaahi tohi fakaongoongo lelei fakapule'anga	23
40	Ngofua ki he Ngaue ke fakahoko ha ngaue faka'ehi'ehi mei he vela	23
41	Ngaahi fanongonongo fakasi'isi'i 'o e fakatu'utamaki	23
42	Tangi 'i he ngaahi fanongonongo.....	26
43	Fanongonongo ako fakangaue'anga kuo tu'utu'uni.....	26
44	Tangi 'i he Ngaahi Fanongonongo Ako Fakangaue'anga kuo Tu'utu'uni.....	27
45	Taha 'o'ona ke 'oatu 'a e fakamatala ki he malu'i.....	29
46	Kamata ha vela 'i he ta'etokanga	29
47	Ngaahi 'Elia Fakatu'utamaki ki he Vela	29
48	Faka'ataa 'a e ngaahi 'a mei ha naunau ala vela 'i he ngaahi 'elia fakatu'utamaki ki he vela	30
49	Mafai ke fakahoko ha faka'ataa 'a e ngaahi ngatangata'anga 'o e kelekele 'i he ngaahi 'elia fakatu'utamaki ki he vela	30
50	Faka'auha 'o ha hala fakakavakava pe 'ahanga	30
51	Tauhi 'o e me'a ngaue malu'i mei he vela 'i he ngaahi 'api	31

KONGA V - NGAahi TU'UTU'UNI KEHE

31

52	Ngaahi Faka'ilonga pe ngaahi faka'ilonga makehe	31
53	Memipa ke fakafoki 'a e me'a ngaue 'i ha fakafisi pe tuku ki tu'a.....	31
54	Lipooti fakata'u.....	32
55	Tokoni fakavaha'apule'anga 'i ha me'a fakafokifa.....	32
56	Ngaahi hia fekau'aki mo e fakapuliki	32
57	Toe ma'u mai 'o e ngaahi fakamole.....	32
58	Ngaahi totongi ki he ngaahi ngaue kehe	33

59	Fakatatafi pe holoki 'o e ngaahi totongi	33
60	Ngaahi founa ngaue tautea.....	33
61	Ngaahi Tu'utu'uni.....	35
62	Tautea fakalukufua	37
63	Ma'u mai 'o e ngaahi mo'ua.....	37

**KONGA VI - FAKAPEKIA MO E NGAahi FAKATONUTONU
FEKAU'AKI**

37

64	Kau 'ofisa mo e kau ngaue 'o e Ngaahi Ngaue Tamate Afi 'a Tonga	37
65	Ngaahi fakatonutonu fekau'aki.....	37

TEPILE I

39

**FUAKAVA 'A E KAU MEMIPA MO E KAU 'OFISA 'O E NGAahi
NGAUE KI HE TAMATE AFI MO E ME'A FAKAFOKIFA 'A TONGA**

39

LAO KI HE NGA AHI NGAUE KI HE TAMATE AFI MO E ME'A FAKAFOKIFA 'A TONGA 2014

Lao 21 'o e 2014

**KO E LAO KE FOKOTU'U HA NGAUE KE NE FATONGIA'AKI 'A E
NGAAHI NGAUE KI HE TAMATE AFI MO E ME'A FAKAFOKIFA KE
FAKA'EHI'EHI, TA'OFI MO PULE'I 'A E NGA AHI VELA MO E NGA AHI
ME'A FAKAFOKIFA MO E NGA AHI ME'A FELAVE'I**

‘Oku ou loto ki ai,
TUPOU VI,
‘Aho 16 ‘o ‘Okatopa 2014.

‘OKU TU’UTU’UNI ‘e he Tu’i mo e Fale Alea ‘o Tonga ‘i he Fakataha Alea ‘o e
Pule’anga ‘o pehe:

KONGA I - TALATEU

1 Hingoa nounou mo e kamata ngaue’aki

- (1) ‘E ui ‘a e Lao ni ko e Lao ki he Ngaahi Ngaue ki he Tamate Afi mo e Me’a
Fakafokifa ‘a Tonga 2014.
- (2) Kuo pau ke kamata ngaue’aki ‘a e Lao ni ‘i ha ‘aho ‘e tu’utu’uni ‘e he
Kapineti ‘i ha Fanongonongo ‘e pulusi ‘i he Kasete.

2 ‘Uhinga’i lea

‘I he Lao ni tuku kehe ka ‘i ai ha ‘uhinga kehe ‘i hono tu’unga totonu-

“**fakatokanga**” ‘oku ‘uhinga ki ha ui tokoni ‘i ha vela, fakatu’utamaki, fakapaaki pe ha me’a fakafokifa kehe;

“**Komisoni ki he Ngaahi Tangi**” ‘oku ‘uhinga ki he komisoni kuo fokotu’u ‘i he kupu 60 ‘o e Lao ni;

“**kau ngaue**” ‘oku ‘uhinga ki ha kulupu ‘o e kau memipa kuo fokotu’utu’u mo ako’i ‘i he Lao ni -

- (a) ki he ta’ofi mo e faka’ehi’ehi mei he ngaahi vela; pea
- (b) ngaue ki ha me’a fakafokifa,

pea fokotu’u ‘e he Komisiona ‘i he kupu 12 ‘o e Lao ni;

“**fale**” ‘oku kau ai ha fale ‘oku lolotonga langa;

“**memipa ngaue tu’uma’u**” ‘oku ‘uhinga ki he memipa ‘o ha kau ngaue ‘a ia kuo fakangaue’i ‘e he Ngaue pea fakapapau’i ‘e he Komisiona ‘i he kupu 13;

“**Komisiona**” ‘oku ‘uhinga ki he Komisiona ki he Tamate Afi mo e Me’a Fakafokifa kuo fokotu’u ‘i he kupu 10 ‘o e Lao ni;

“**fakapapau’i**” ‘oku ‘uhinga ki he katoanga fakahu atu ‘a ia ‘oku hoko ai ‘a e memipa ko ha memipa ngaue tu’uma’u;

“**me’a fakafokifa**” ‘oku ‘uhinga ki ha hoko pe ‘amanaki ke hoko ha me’a ‘a ia ‘i ha founa pe ‘oku fakatu’utamaki pe ‘oku ne fakamanamana ke fakatu’utamaki ki he malu pe mo’ui ‘o ha taha, ‘a ia ‘oku ne faka’auha pe maumau’i, pe fakamanamana ke faka’auha pe maumau’i ha koloa pe fakatu’utamaki pe fakamanamana ke fakatu’utamaki ki he ‘ataakai pe ha me’a ‘o e ‘ataakai, kau ki ai, kae ‘ikai fakangatangata ‘a e fakalukufua ‘oku ha ‘i mu’a, ki -

- (a) ha saikolone, mofuike, magari, hake ‘a e tahi, ‘ahiohio, peau kula, puna ‘o ha mo’unga afi pe ha me’a fakanatula kehe ‘oku hoko;
- (b) ha fakapaaki pe vela, ha mama ‘o ha kemikale, penisini pe lolo, pe ha mama ‘o ha kasa ‘i ‘uta pe tahi;
- (c) ha mafola ‘o ha mahaki, mahaki pipihi pe to’u mahaki;
- (d) ha ‘ikai lava ‘o fakahoko ha ngaue mahu’inga pe ngaue lalahi;
- (e) ha ‘ohofi fakatautoitoi ‘o e Pule’anga;
- (f) ha fakatu’utamaki ‘i he hala, ngaue’anga pe kehe ange;
- (g) kumi mo e fakahaofi mo’ui ‘i ‘uta pe tahi;
- (h) ha me’a kehe ange ‘oku tatau mo ha me’a kuo lave ki ai ‘i he ngaahi palakalafi (a) ki he (g);

“**taha ngaue**” ‘oku ‘uhinga ki he memipa ‘o e Ngaahi Ngaue ki he Tamate Afi mo e Me’a Fakafokifa ‘a Tonga;

“**elia tamate afi**” ‘oku ‘uhinga ki ha kolo (town), kolo (village) pe ‘elia kuo fakaha pehe ‘i he Lao ni;

“**kau ngaue tamate afi**” ‘oku ‘uhinga ki ha ‘iuniti mavahe kuo fa’u ‘i he kupu 12 ‘o e Lao ni,

“**taha tamate afi**” ‘oku ‘uhinga ki ha taha tamate afi kuo fokotu’u ‘i he Lao ni;

“**ngaahi fakatu’utamaki vela**” ‘oku ne ma’u ‘a e ‘uhinga ‘oku ha ‘i he ngaahi tu’utu’uni;

“**elia fakatu’utamaki ki he vela**” ‘oku ‘uhinga ki he ‘elia fakatu’utamaki ki he vela kuo fakaha ‘i he kupu 47 ‘o e Lao ni;

“**ngaahi ‘apitanga tamate afi**” ‘oku ‘uhinga ki he kotoa ‘o e Ngaahi ‘Apitanga Tamate Afi ‘i he Ngaue;

“**ngaahi koloa vela ngofua**” ‘oku ‘uhinga ki he ngaahi ‘one, ngaahi huhu’a vela ngofua ‘e ala ulo ‘i he si’i hifo ‘i he tikili Selosiasi ‘e 61, pe ha me’a (substance) pe me’a (article) kuo tu’utu’uni ko e ngaahi koloa fakatu’utamaki ‘i he ngaahi tu’utu’uni;

“**kautaha ngaue ki he me’a fakafokifa fakavaha’apule’anga**” ‘oku ‘uhinga ki ha kautaha ngaue ki he me’a fakafokifa, ko e ha pe hono hingoa ‘oku ‘iloa ‘aki, kuo fokotu’u ‘i ha lao ‘o ha feitu’u ‘i tu’a ‘i he Pule’anga;

“**memipa**” ‘oku ‘uhinga ki ha memipa ngaue tu’uma’u pe memipa ngaue ‘ofa;

“**Minisita**” ‘oku ‘uhinga ki he Minisita ‘oku ne tokangaekina e Ngaahi Ngaue ki he Tamate Afi mo e Me’a Fakafokifa;

“**taha nofo**” ‘oku kau ai, ‘i he’ene felave’i mo e kelekele –

- (a) ha taha kuo, pe ‘oku totonu ke ne ma’u ‘a e kelekele; mo
- (b) ha taha ‘oku ‘i ai ‘ene totonu, ‘i ha lao ‘oku lolotonga ngaue’aki ‘i he Pule’anga, ke ‘ave ha papa, koloa maka mahu’inga, petoliume pe ngaahi me’a kehe ‘i he pe lalo fonua, tatau ai pe pe ko ia tokotaha pe pe kaungafai mo ha taha kehe;

“**ofisa**” ‘oku ‘uhinga ki ha ‘ofisa ‘oku ne ma’u ‘a e lakanga ko e ‘Ofisa Tamate Afi pe lakanga ‘oku ma’olunga ange ‘i he Ngaue;

“**taha ‘o’ona**” ‘oku ‘uhinga ki he taha ‘i he taimi ko ia ‘oku ne ma’u pe ‘oku ‘i ai ‘ene totonu ke ma’u ‘a e ngaahi totongi pa’anga nofo mo e ngaahi tupu mei he kelekele pe ngaahi fale ‘a ia, ‘o kapau ko e kelekele ko ia na’e tuku atu ki ha taha nofo totongi ‘a ia ‘e ‘i ai ‘ene totonu ke ma’u ‘a e ngaahi pa’anga totongi nofo mo e ngaahi tupu, ‘o tatau ai pe pe ko e taha ‘o’ona, talasiti, pule’i, mokasi ‘oku ne lolotonga ma’u, pe ko ha fakafofonga pe fakafofonga lao ma’ae taha kehe;

“**memipa fakataimi**” ‘oku ‘uhinga ki ha taha kuo fokotu’u ko e taha tamate afi fakataimi ‘i he Lao ni;

“**fanongonongo ako fakangaue’anga kuo tu’utu’uni**” ‘oku ‘uhinga ki ha fanongonongo ‘i he kupu 43 ‘o e Lao ni;

“**fakataumu’a ki he kakai**” ‘oku ‘uhinga ki hono ngaue’aki ‘o ha fale, feitu’u, fa’unga pe kelekele ki ha me’a fakakomiuniti, fakakomesiale, fakafiefia pe katoanga fakapule’anga, pe taumu’a kau ai kae ‘ikai fakangatangata ‘a hono ngaue’aki ‘a e ngaahi fale pe fa’unga ki he ngaahi falekai (restaurants), falekai (cafes), falefaiva, hele’uhila, holo, hotele, pa, feitu’u fakahoko’anga sipoti, falekoloa, falemahaki, ako’anga, ako’anga ma’olunga, falekoloa lalahi;

“**Ngaahi Tu’utu’uni**” ‘oku ‘uhinga ki he Ngaahi Tu’utu’uni kuo fa’u ‘i he Lao ni;

“**fanongonongo fakasi’isi’i ‘o e fakatu’utamaki**” ‘oku ‘uhinga ki ha fanongonongo ‘i he kupu 41 ‘o e Lao ni;

“**ngaahi tu’utu’uni ngaue**” ‘oku ‘uhinga ki he ngaahi tu’utu’uni ngaue kuo fa’u ‘e he Komisiona ‘i he kupu 24;

“**Ngaue**” ‘oku ‘uhinga ki he Ngaahi Ngaue ki he Tamate Afi mo e Me’a Fakafokifa ‘a Tonga;

“**kau ngaue kuo ako’i**” ‘oku ‘uhinga ki he kau ngaue ‘o ha pisinisi ‘i loto ‘i ha fa’ahinga ngaue’anga kuo vahe’i ‘a ia kuo ako’i ‘i he kupu 43 ‘o e Lao ni; mo e

“**memipa ngaue ‘ofa**” ‘oku ‘uhinga ki ha memipa ‘o e kau ngaue ‘a ia kuo fakapapu’i ‘i he kupu 14 ‘o e Lao ni.

KONGA II – FOKOTU’U ‘O E NGAUE

3 Fokotu’u ‘o e Ngaue

- (1) Kuo pau ke fokotu’u ‘i he Lao ni ha Ngaue ke ne tokangaekina e ngaahi ngaue ki he tamate afi mo e me’a fakafokifa pea ke ‘iloa ia ko e Ngaahi Ngaue ki he Tamate Afi mo e Me’a Fakafokifa ‘a Tonga.
- (2) Kuo pau ke ‘i ai ha Minisita te ne tokangaekina e ngaahi ngaue ki he tamate afi mo e me’a fakafokifa ‘a ia, kuo pau ko hono fatongia ke fokotu’utu’u, fakahoko mo hono pule’i ‘a e Ngaue, pea pehe ki hono fakahoko ‘o e Lao ni.
- (3) ‘E ngofua ki he Minisita ‘i he loto ki ai ‘a e Kapineti ke fakaha ha ‘elia tamate afi pea fokotu’u ha ‘Apitanga Tamate Afi ‘i ha ‘elia tamate afi.

4 Ngaahi fatongia ‘o e Ngaue

Kuo pau ko e ngaahi fatongia ‘o e Ngaue ke -

- (a) fakahoko ‘a e ngaahi ngaue ke faka’ehi’ehi, ta’ofi mo fakatotolo’i ‘o e vela;
- (b) fakahoko ‘a e ngaahi ngaue fakavavevave ki ha me’a fakafokifa ke malu’i ai ‘a e mo’ui mo e koloa kimu’a, lolotonga mo e hili ha me’a fakafokifa;

- (c) tuku atu ha ngaahi fakatokanga ki he kakai fekau'aki mo e ngaahi vela mo e ala ke hoko ha vela 'i he Pule'anga ki he taumu'a ko hono malu'i 'a e mo'ui mo e koloa;
- (d) fakahoko ha ngaahi fatongia kehe kuo hilifaki ki he Ngaue 'e he pe 'i he Lao ni pe ha Lao kehe pe 'i ha tu'utu'uni 'a e Minisita;
- (e) fakahoko 'a e ngaahi ngaue ke langa hake 'a e tu'unga 'o e Ngaue pe feinga pa'anga ke tokoni'i 'a e Ngaue 'i hono fakahoko 'o hono ngaahi fatongia; mo
- (f) fakahoko ha me'a 'oku mahu'inga ki he, pe fekau'aki mo e, fakahoko 'o hono ngaahi fatongia.

5 Ngaahi koloa 'a e Ngaue

- (1) Kuo pau ko e ngaahi koloa 'a e Ngaue ke kau ki ai 'a e -
 - (a) kotoa 'o e kelekele, ngaahi fale, ngaahi me'a kuo fokotu'u mo e ngaahi fakalelei 'o kau ki ai 'a e ngaahi me'a 'oku fakapipiki atu 'oku 'i he pe hoko mai ki ha feitu'u pe 'i he feitu'u 'o e kelekele 'a ia na'e ngaue'aki 'e he Ngaahi Ngaue Tamate Afi 'a Tonga kimu'a 'a e kamata ngaue'aki 'o e Lao ni; mo e
 - (b) kotoa 'o e ngaahi me'alele, vaka tahi, ngaue'anga, misini, naunau, ngaahi tuku'anga koloa, naunau fale mo e me'angaue 'a ia na'e ngaue'aki 'e he Ngaahi Ngaue Tamate Afi 'a Tonga 'i he 'aho 'a ia 'e kamata ngaue'aki ai 'a e Lao ni.
- (2) Kapau 'oku 'i ai ha veiveiua, kuo pau ki he Kapineti ke tu'utu'uni pe kuo hoko ha koloa pe ko e koloa pe 'e tokangaekina 'e he Ngaue.

6 Ngaahi mafai 'o e Ngaue

- (1) Fakatatau ki he Lao ni mo ha ngaahi tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Lao ni, 'oku ma'u 'e he Ngaue 'a e kotoa 'o e ngaahi mafai 'oku fiema'u ki he fakahoko 'a hono ngaahi fatongia.
- (2) Kuo pau ki he Ngaue kae 'ikai fakangatangata ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu si'i (1), ke ne ma'u 'a e mafai ke -
 - (a) fakatau mai pe lisi ha fale, kelekele, naunau, ngaue'anga pe koloa kehe 'e pehe 'e he Ngaue 'oku fiema'u ki he fakahoko 'a hono fatongia 'i he Lao ni;
 - (b) fakatau atu, fakafetongi pe lisi atu ha koloa kuo ma'u mai 'e he pe kuo tuku ki ai ki he fakahoko 'a hono ngaahi fatongia 'i he Lao ni;
 - (c) kole ki he Kapineti ke ma'u mai 'i he tu'utu'uni ha kelekele 'i he Lao Kelekele koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e Lao ni;
 - (d) fakahoko 'a e me'a kotoa 'oku fiema'u pe lelei ke fakahoko ma'ae pe 'o fekau'aki mo hono fakahoko 'a hono ngaahi fatongia;

- (e) fakahoko 'a e ngaahi ngaue ke langa hake 'a e tu'unga 'o e Ngaue pe tanaki ha ngaahi sino'i pa'anga ke tokoni ki he Ngaue 'i he fakahoko 'a hono ngaahi fatongia; pea
- (f) kau atu ki ha felotoi pe fokotu'utu'u mo ha taha pe sino ki hono tuku atu ha ngaahi koloa pe ngaahi ngaue ki he Ngaue.

7 Vahe'i 'o e Ngaahi Mafai

- (1) 'E ngofua ki he Minisita ke vahe'i ki ha memipa 'o e Ngaue, ha fatongia, mafai, ngofua, ngaue pe ngafa 'o e Minisita kuo tu'utu'uni 'i he Lao ni pe ha ngaahi tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Lao ni, kehe ange mei he mafai ke vahe'i ko eni.
- (2) Kuo pau ko e vahe'i ko ia ke fakahoko 'i ha tohi 'i he sila angamaheni 'a e Ngaue.
- (3) Kuo pau ko e vahe'i 'i he kupu ni 'e 'ikai ta'ofi ai 'a e fakahoko 'o e ngaahi mafai 'e he Minisita.
- (4) 'E ngofua ki he Minisita ke vahe'i 'a e kotoa pe ha taha 'o 'ene ngaahi mafai mo e ngaahi fatongia 'i he Lao ni, kehe ange mei he mafai ke vahe'i ko eni, ki ha 'Ofisa Polisi 'oku ne Pule'i ha Vahenga Polisi ki he taumu'a toko taha ko e malu'i 'o e mo'ui mo e koloa mei he vela mo e ngaahi me'a fakafokifa kehe, kapau ko e vahefonua polisi ko ia ko ha 'elia tamate afi pea 'oku 'ikai ha 'apitanga tamate afi ai.
- (5) Kuo pau ki he taha kotoa 'oku pehe 'oku ne ngaue 'i ha vahe'i 'i he kupu ni ke pehe 'oku ngaue 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e vahe'i 'i he 'ikai ha fakamo'oni fehanganhangai mo ia.
- (6) Kuo pau ko ha vahe'i kuo fakahoko 'i he Lao ni, kae'oua kuo kaniseli 'i ha tohi, ke hokohoko atu hono ngaue'aki fakatatau ki he taha 'oku ne ma'u tuku kehe ka ngata 'a hono fakangaue'i 'a e taha ngaue 'e he Ngaue.

8 Kau Ngaue 'a e Ngaue

- (1) 'E ngofua ki he Minisita, 'i ha loto ki ai 'a e Kapineta, ke fakangaue'i ha taha 'i he ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi makatu'unga ko ia 'i he'ene fakakaukau 'oku fiema'u 'o kau ai 'a e fakangaue'i ki ha vaha'a taimi ngaue akoako, ke tokoni ki hono fakahoko 'a hono ngaahi fatongia 'i he Lao ni pe ha ngaahi Lao pe Ngaahi Tu'utu'uni kehe mo e fehikitaki, hiki hake, tautea pe tuku ki tu'a ha taha ngaue.
- (2) 'E ngofua ki he Minista ke vahe'i ha ngaahi lakanga mo e ngaahi hingoa ki he kau memipa.
- (3) 'E ngofua ki he kau memipa 'o e Polisi Tonga 'i he ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ki he Polisi Tonga ke ngaue ua ki he Ngaue ki ha vaha'ataimi 'e tu'utu'uni 'e he Kapineta 'i ha fokotu'u 'a e Minisita. Kuo pau ko ha memipa 'oku ngaue ua

pehe ke 'ikai ke mole 'ene ngaahi monu'ia vahenga malolo pe ngaahi monu'ia kehe 'o e ngaue koe'uhi ko e ngaue ua ko ia.

- (4) Kuo pau ke hilifaki ki he kotoa 'o e kau 'ofisa mo e kau ngaue 'o e Ngaue 'a e kotoa 'o e ngaahi mafai mo e ngaahi monu'ia 'o ha 'ofisa polisi koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e Lao ki he Polisi Tonga.
- (5) Kuo pau ki ha taha tamate afi ngaue 'ofa pe memipa fakataimi 'oku 'i ha vela 'i ha ngaue kuo fakamafai ke ne ma'u 'a e kotoa 'o e ngaahi mafai, fatongia, ngaahi ngaue, ngaahi ngafa mo e ngaahi monu'ia 'o ha taha tamate afi.

9 Mo'ua 'o e kau ngaue

Kuo pau 'e 'ikai mo'ua fakataautaha ha taha ngaue 'o e Ngaue ki ha ngaue kuo fakahoko pe 'ikai ke fakahoko 'i he laumalie lelei 'i hono fakahoko pe ngaue'aki 'o e ngaahi fatongia, ngaahi mafai pe ngaahi ngaue 'o e Ngaue pe ki ha mo'ua pa'anga pe ki ha mo'ua kehe kuo hoko fakalao ki he Ngaue pe ki ha ngaue pe ngaue kehe.

KONGA III – PULE'I MO E TOKANGA'I

10 Komisiona ki he Tamate Afi mo e Me'a Fakafokifa

- (1) Kuo pau ki he Minisita, 'i he loto ki ai 'a e Kapineta, ke fokotu'u ha 'ofisa pule ngaue 'o e Ngaue, 'a ia 'e 'iloa ko e Komisiona ki he Tamate Afi mo e Me'a Fakafokifa.
- (2) Kuo pau ki he Komisiona ke ne ma'u 'a e mataotao kuo fakamo'oni'i mo e pototo fe'unga 'i he tamate afi mo e ngaue fakavavevave ki he me'a fakafokifa.
- (3) Kuo pau ke taliui 'a e Komisiona ki he Minisita 'i he fakahoko 'a hono ngaahi fatongia, pea ke fai pau ki he tu'utu'uni 'a e Minisita.
- (4) 'E ngofua ke fokotu'u 'e he Minisita ha tokoni pe kau tokoni ke tokoni ki he Komisiona 'a ia 'e ngofua kenau fakahoko 'a e ngaahi mafai, ngaahi ngaue mo e ngaahi fatongia ko ia 'a ia 'oku hilifaki ki he Komisiona.
- (5) Kuo pau ki he Minisita ke ne fokotu'u ha 'ofisa ke Komisiona Le'ole'o -
 - (a) lolotonga 'a e 'ata 'a e lakanga 'o e Komisiona; pe
 - (b) lolotonga ha vaha'ataimi 'a ia 'oku 'ikai malava ai 'e he Komisiona koe'uhi ko ha'ane puke pe mama'o ke fakahoko 'a hono ngaahi fatongia 'i he lakanga ko ia.
- (6) Kuo pau ki he Komisiona Le'ole'o kuo fokotu'u 'i he kupu si'i (5) ke ne ma'u 'a e kotoa 'o e ngaahi mafai mo e ngaahi fatongia 'o e Komisiona lolotonga 'e ne Komisiona Le'ole'o, pea kuo pau ke ne fakahoko 'a e ngaahi ngaue 'a e Komisiona ki he vaha'ataimi 'oku ne Komisiona Le'ole'o ai.

- (7) 'E ngofua ki he Komisiona 'i ha vahe'i 'i ha tohi ke ne foaki ha ngafa, mafai, ngaue pe fatongia kuo tu'utu'uni 'i he Lao ni pe ngaahi tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Lao ni, tuku kehe 'a e mafai ko eni ke vahe'i, ki -
- (a) ha taha 'i he hingoa; pe
 - (b) ha taha 'a ia 'oku ne ma'u ha tu'unga pe lakanga kuo fakangofua 'e he Minisita.

11 Ngaahi mafai 'o e Komisiona

Kuo pau ki he Komisiona, kae fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni mo e ngaahi tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Lao ni, ke ne tauhi mo pule'i 'a e kotoa 'o e kau memipa ngaue 'ofa mo e kau memipa ngaue tu'uma'u pea kuo pau ke ne pule'i 'a e kotoa 'o e kau ngaue.

12 Fokotu'u 'o e kau ngaue

- (1) 'E ngofua ki he Komisiona ke fokotu'u ha kau ngaue ki he taumu'a ko e fakahoko 'o e ngaahi fatongia 'i he Lao ni.
- (2) 'E ngofua ke kau ki he kau ngaue 'a e -
 - (a) kau memipa ngaue tu'uma'u kuo fakapapau'i 'i he kupu 13 pea fakangaue'i 'e he Ngaue 'i ha tu'unga taimi kakato;
 - (b) kau memipa ngaue 'ofa kuo fakapapau'i 'i he kupu 14;
 - (c) ni'ihiki kuo ngaue 'i ha aleapau pe fokotu'utu'u kuo kau ki ai 'a e Ngaue; pe
 - (d) ni'ihiki 'oku ha 'i 'olunga.

13 Kau memipa ngaue tu'uma'u

- (1) Kuo pau ke fakapapau'i 'e he Komisiona 'a e kau memipa ngaue tu'uma'u kae fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu ni.
- (2) Kuo pau ki he Komisiona ke tu'utu'uni'i 'i he ngaahi tu'utu'uni ngaue 'a e ako ngaue mo e poto fe'unga 'oku fiema'u ke fakahoko 'e he taha memipa ngaue tu'uma'u kimu'a hono fakapapau'i.
- (3) Kuo pau ki ha memipa ngaue tu'uma'u kimu'a hono fakapapau'i ke ne fakakakato fakafiemalie 'a e ako ngaue ko ia pe ma'u poto fe'unga pe poto taau ko ia 'a ia 'e ngofua ke sivi'i 'e he Komisiona 'oku fiema'u ki hono fakapapau'i 'i he kupu ni.
- (4) Kuo pau ki he kau memipa ngaue tu'uma'u kenau ako ngaue kae 'oua kuo fakapapau'i kinautolu 'i he kupu ni.

14 Kau memipa ngaue 'ofa mo ngaue fakataimi

- (1) 'E ngofua ki he Komisiona, 'i he loto ki ai 'a e Minisita, ke fakapapau'i ha memipa ngaue 'ofa 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu ni.
- (2) Kuo pau ki he Komisiona ke tu'utu'uni'i 'i he ngaahi tu'utu'uni ngaue 'a e ako ngaue mo e poto fe'unga 'oku fiema'u ke fakahoko 'e he memipa ngaue 'ofa kimu'a hono fakapapau'i pea moe vaha'a taimi akoako kuo pau ke ngaue'i 'e he memipa ngaue 'ofa kimu'a pea fakapapau'i.
- (3) Kuo pau ki he memipa ngaue 'ofa taki taha ke kau ki ha kau ngaue kuo fokotu'u 'e he Komisiona 'i he kupu 12.
- (4) Kuo pau 'e 'ikai ke fakahoko ngaue ha ni'ihi 'i he Pule'anga, tuku kehe ka kuo fokotu'u ia 'i he kupu 12 pea kuo fakapapau'i 'a 'ene kau 'ofisa mo e kau memipa 'o fakatatau ki he Lao ni.
- (5) Kuo pau ki ha ni'ihi 'a ia 'oku fakahoko ngaue te'eki ke fakapapau'i 'i he kupu ni ke 'ikai kenau ma'u 'a e ngaahi mafai pe ngaahi langilangi pe ko e monu'ia 'o e 'ataa mei he faka'ilo kuo foaki 'e he Lao ni.
- (6) 'E ngofua ke totongi atu ki he kau memipa ngaue 'ofa 'a e ngaahi vahenga ko ia 'i he ngaahi makatu'unga ko ia 'e ala tu'utu'uni 'e he Minisita mei he taimi ki he taimi pea 'i he fakahoko 'a e tu'utu'uni ko ia kuo pau ke hoko 'a e memipa ngaue'ofa ko ha memipa fakataimi.

15 Ngaahi Fuakava

- (1) Kuo pau ki ha taha kuo fokotu'u pe ngaue ko ha memipa 'o e Ngaue, kimu'a pea ne fakahoko ha taha 'o e ngaahi mafai ko ha memipa 'o e Ngaue pe 'ofisa 'o e Ngaue ke ne -
 - (a) fakahoko, 'i he 'ao 'o e Komisiona, 'a e fuakava pe fakapapau 'o e taliangi 'oku ha 'i he Tepile I;
 - (b) fakahoko, 'i he 'ao 'o e Minisita, 'a e fuakava pe fakapapau 'o e taliangi 'oku ha 'i he Tepile I; pea
 - (c) fakahoko, 'i he 'ao 'o ha Fakamaau Polisi, 'a e fuakava 'o e ngaahi me'a fakapulipuli fakapule'anga 'oku ha 'i he Tepile 'i he Lao ki he ngaahi me'a Fakapulipuli Fakapule'anga.

16 Komiti Pule

- (1) 'Oku fokotu'u heni ha Komiti Pule 'i he Lao ni.
- (2) Kuo pau ke kau ki he Komiti Pule 'a e kau memipa ko eni -
 - (a) ko e Komisiona , 'a ia kuo pau ke Sea;
 - (b) ko e Kau Tokoni Komisiona;
 - (c) ko e 'ofisa 'oku ne tokanga'i 'a e Va'a Fakahoko Ngaue;

- (d) ko e 'ofisa 'oku ne tokanga'i 'a e Va'a ki he Malu 'a e Komiuniti;
 - (e) ko e 'ofisa 'oku ne tokanga'i 'a e Va'a ki he Ako Ngaue mo e Fakalalakala;
 - (f) ko e 'ofisa 'oku ne tokanga'i 'a e Va'a Pule mo e Ngaahi Ngaue Fakapotungaue;
 - (g) ko e 'ofisa 'oku ne tokanga'i 'a e Va'a Ngaue Fakavavevave ki he Ngaahi Me'a Fakafokifa; mo e
 - (h) ha 'ofisa kehe 'oku ne tokanga'i ha Va'a 'o e Ngaue kuo fokotu'u.
- (3) Kuo pau ke fakahoko 'e he Komiti Pule 'a e ngaahi fakataha ko ia 'e tu'utu'uni 'e he Komisiona.
- (4) Kuo pau ke ui pea fakahoko 'a e ngaahi fakataha 'a e Komiti Pule 'o fakatatau mo e ngaahi founga ngaue 'e ngaue'aki 'e he Komiti Pule.

17 Ngaahi fatongia 'o e Komiti Pule

Kuo pau ko e ngaahi fatongia 'o e Komiti Pule ke -

- (a) lipooti, talanga'i mo fakahoko ha ngaahi fokotu'u, ki he Komisiona 'a ia tene fale'i 'a e Minisita, fekau'aki mo e ngaahi ngaue kuo fakahoko 'e he va'a taki taha 'o e Ngaue mo e ngaahi 'apitanga tamate afi;
- (b) 'oatu ha ngaahi fakakaukau mo e ngaahi fokotu'u ki he fakalalakala 'a e Ngaue;
- (c) fokotu'u, fehikitaki, hiki hake, mo tautea'i 'a e kau memipa 'o e Ngaue;
- (d) fokotu'u ki he Minisita ke tuku ki tu'a ha memipa 'o e Ngaue; pea
- (e) teuteu'i 'a e palani ngaue mo e palani fakata'u 'a e Ngaue.

18 Fakafisi

- (1) 'E ngofua ki ha memipa 'o e Ngaue, tuku kehe ha memipa ngaue 'ofa, ke fakafisi 'i hono 'oatu ki he Komisiona ha fanongonongo tohi 'i he 'aho ngaue 'e 20 kimu'a.
- (2) Kuo pau ki he Komisiona ke fakahu atu ha fokotu'u ki he Minisita ke tali 'o 'ikai toe tomui ange 'i he 'aho ngaue 'e 14 mei hono ma'u 'o e fanongonongo.
- (3) 'E ngofua ki he Komisiona, ke 'ikai tali ha kole ke fakafisi koe'uhi ko e memipa 'oku, pe 'oku 'amanaki ke, tautea'i 'i he Lao ni.

19 Ta'u Malolo Tau'ataina mo Pau

- (1) Neongo 'a e kupu 11(2) 'o e Lao ki he Penisoni (Vahe 8), ko e ta'u si'isi'i taha ki he malölö tau'ataina mei he ngaue ki ha memipa ko e ta'u 55.

- (2) Neongo 'a e kupu 11(3) 'o e Lao ki he Penisoni (Vahe 8), ko e ta'u pau ki he malölö mei he ngaue ki ha memipa ko e ta'u 60.

20 Ngaahi Tu'unga Fakangaue

- (1) 'E ngofua ki he Komisiona 'i he loto ki ai 'a e Minisita, ke ne tu'utu'uni 'i he tohi 'a e ngaahi tu'unga fakangaue ma'ae ngaue 'i he Ngaue.
- (2) Kuo pau ki he Komisiona ke ne pulusi 'a e ngaahi tu'unga fakangaue 'i he founa 'oku fakakaukau 'a e Komisiona 'oku taau pea kuo pau ke 'ataa ia ki ha memipa 'o e Ngaue pe kakai 'i ha kole.

21 Ngaahi Tu'unga hiki hake

- (1) 'E ngofua ki he Komisiona 'i he loto ki ai 'a e Minisita, ke tu'utu'uni 'i he tohi 'a e ngaahi tu'unga hiki hake ke malava ki ha memipa ke hiki hake 'i he Ngaue.
- (2) Kuo pau ki he Komisiona ke ne pulusi 'a e ngaahi tu'unga hiki hake 'i he founa 'oku fakakaukau 'a e Komisiona 'oku taau pea kuo pau ke 'ataa ia ki ha memipa 'o e Ngaue pe kakai 'i ha kole.

22 Tu'utu'uni Faka'ulungaanga

- (1) Kuo pau ki he Komisiona 'i he loto ki ai 'a e Minisita, 'i he tohi, ke tu'utu'uni ha Tu'utu'uni Faka'ulungaanga ma'ae kau memipa 'o e Ngaue.
- (2) Kuo pau ki he memipa kotoa 'o e Ngaue ke fakahoko ngaue 'o fakatatau ki he Tu'utu'uni Faka'ulungaanga 'o e Ngaue.
- (3) Kuo pau ke 'ataa 'a e Tu'utu'uni Faka'ulungaanga ki he kau memipa kotoa 'o e Ngaue.

23 Ngaahi Fokotu'u, ngaahi hiki hake, fehikitaki ke fakahoko 'i hono tu'unga totonu

Kuo pau ki he kotoa 'o e ngaahi fokotu'u, kau ki ai 'a e ngaahi fokotu'u lakanga le'ole'o, ngaahi hiki hake, mo e ngaahi fehikitaki ke fakahoko 'i hono tu'unga totonu.

24 Ngaahi tu'utu'uni ngaue 'a e Komisiona

- (1) 'E ngofua ki he Komisiona ke tuku atu 'i he tohi 'a e ngaahi tu'utu'uni ngaue ki he ako ngaue mo e poto fe'unga, ke fakangofua 'a e ngaahi ngaue 'i ha fakatokanga, ki he fakahoko totonu pe maaui lelei 'o e kau memipa mo e kau ngaue pe ki ha taumu'a kehe 'i he Lao ni kau ai 'a e tu'utu'uni' 'i 'a e ngaahi lakanga pe kau memipa ma'olunga kehe ange 'o e kau ngaue fakahoko ngaue.

- (2) 'E ngofua ki he Komisiona ke fakamahino pau 'a e -
- (a) kau memipa ma'olunga 'o e kau ngaue fakahoko ngaue mo e kau memipa kehe; mo e
- (b) me'angaue mo e ngaahi saliote misini ke ngaue'aki 'i ha fakatokanga.
- (3) 'E malava 'e he Komisiona ke liliu ngutu ha tu'utu'uni ngaue 'i ha fakatokanga.
- (4) 'E ngofua ki he Ngaahi Tu'utu'uni mo e ngaahi fakahinohino fakalukufua ke ngaue'aki fakalukufua pe fakangatangata ki he Kau Ngaue Tamate Afi kuo fakamahino pau pe ki he fa'ahinga 'o e kau 'ofisa tamate afi, kau tamate afi pe kau tamate afi ngaue 'ofa.

25 Fakapale ki ha ngaue 'aufuato

'E ngofua ke 'oatu ha ngaahi fakapale 'i ha fokotu'u atu 'e he Minisita ki he Kapineti ki he ngaahi ngaue 'aufuato 'o hulu atu 'i hono fatongia ke hilifaki ki ha memipa 'o e Ngaue pe, kapau kuo ne pekia, ke foaki atu ki hono famili ofi taha.

KONGA IV – FAKA'EHİ'EHI MO FAKASI'ISI'I 'A E VELA MO E NGAAHI ME'A FAKAFOKIFA

26 Ngaahi mafai 'o e Komisiona 'i ha fakatokanga

- (1) 'I he feitu'u 'o e fakatokanga, 'e ngofua ki he Komisiona pe memipa ma'olunga taha 'o e kau ngaue fakahoko ngaue ke fakahoko ha taha 'o e ngaahi mafai ko eni -
- (a) pule'i mo tu'utu'uni kiate kinautolu kotoa 'oku'i he vela pe me'a fakafokifa 'a ia 'oku nau tuku atu 'enau ngaahi ngaue ki he mafai 'o e memipa ma'olunga fakahoko ngaue 'a e kau ngaue;
- (b) hu ki ha kelekele, pea 'o ka fiema'u, hae ha fale pe 'api ke tamate'i ha vela pe fakangatangata 'a e lahi 'o e vela pe ha me'a fakafokifa;
- (c) fakamavahe'i ha naunau vela ngofua, pa ngofua pe fakatu'utamaki kuo 'ilo 'i ha fale pe 'api, pea 'e 'ikai mo'ua ki ha mole pe maumau 'e hoko;
- (d) ki he taumu'a ko hono tamate'i pe ta'ofi ha mafola 'o ha vela pe ngaahi ola kovi 'o ha me'a fakafokifa, ke fakatupu 'a hono holoki ha konga pe kotoa 'o ha fale, ke faka'auha pe maumau'i;
- (e) fakatupu 'a hono tamate'i 'o e vai mei he paipa lahi pe paipa koe'uhi ke ma'u ha malohi mo ha vai 'oku lahi ange ki he taumu'a 'a hono tamate'i ha vela;

- (f) 'ave ha vai mei ha ma'u'anga vai, kau ai 'o 'ikai fakangatangata ki he ngaahi vai tafe, ngaahi ano, ngaahi vai kaukau'anga taautaha mo e ngaahi 'elia tanaki'anga vai;
 - (g) fakatupu ha hala, hala taautaha, totonu ki he hala, hala loto 'i he feitu'u 'o ha me'a fakafokifa ke tapuni ki he fe'alu'aki lolotonga 'a e hokohoko atu 'o ha me'a fakafokifa;
 - (h) ta'ofi pe tamate'i pe tu'utu'uni ki ha taha 'oku ne pule'i ke ta'ofi pe tamate'i 'a e ma'u'anga 'uhila, kasa, lolo pe ha ngaahi me'a kehe ki ha fale, fa'unga pe tu'u'anga 'a ia 'oku lolotonga vela pe 'oku 'i ai ha me'a fakafokifa pe 'a ia 'oku 'i he feitu'u 'o ha fale 'oku lolotonga vela pe 'oku hoko ai ha me'a fakafokifa;
 - (i) fakamavahe'i 'i ha fakamalohi, 'o kapau 'e fiema'u, ha taha 'a ia 'i he'ene 'i ai pe kehe ange 'oku kaunoa ia 'i he ngaahi fakahoko ngaue 'a e kau ngaue;
 - (j) fakahoko 'a e kotoa 'o e ngaahi me'a kehe 'a ia 'oku fiema'u fakapotopoto ki he faka'ehi'ehi pe ta'ofi 'o ha vela pe fakangatangata 'a e lahi 'o ha me'a fakafokifa pe 'i he'ene ha 'oku fiema'u ke fakahaofi 'a e mo'ui pe koloa.
- (2) Ka 'i ai ha taha 'oku 'ikai ha'ane 'uhinga fakalao ke fakafe'atungia'i pe fakafaingata'a'ia'i 'a e Komisiona pe ha 'ofisa 'oku ne ngaue 'i he tu'utu'uni 'a e Komisiona 'i he fakahoko ha ngaahi ngafa 'i he kupu ni 'oku ne fakahoko 'a e hia.
- (3) Kuo pau ki ha taha 'oku ngaue 'i ha ngaahi tu'utu'uni 'a e Komisiona pe memipa ke 'ikai ala mo'ua ia ki ha tautea pe 'eke koe'uhi ko e ngaahi ngaue koia 'oku lave ki ai 'a e kupu ni.

27 Ngaue 'i ha fakatokanga

- (1) Kuo pau 'i hono ma'u 'e he kau ngaue ha fakatokanga, ki he kau memipa 'o e kau ngaue, mo e me'angaue kuo fakamahino pau 'e he Komisiona 'i he ngaahi tu'utu'uni ngaue pe kehe ange, ke 'alu atu 'i he vave taha 'e ala lava ki he feitu'u 'o e fakatokanga pea ke ngaue'aki 'a e kotoa 'o e ngaahi me'a fakapotopoto ke fakahaofi 'a e mo'ui, ta'ofi, holoki pe fakasi'isi'i 'a e lahi 'o e vela pe me'a fakafokifa kehe.
- (2) Ko ha taha 'oku ne fakafe'atungia'i pe fakafaingata'a'ia'i 'i he 'ilo pau pe 'i he ta'etokanga 'a e lele atu 'a e ngaahi loli tamate afi pe ngaahi me'alele ngaue kehe ke ngaue fakavavevave ki ha fakatokanga 'i he kupu ni 'oku ne fakahoko 'a e hia.

28 Polisi ke tokoni 'i ha vela pe ngaahi me'a fakafokifa

Kuo pau ki he kotoa 'o e kau memipa 'o e Polisi Tonga 'oku 'i ha vela pe me'a fakafokifa ke pou pou mo tokoni'i 'a e kau memipa ma'olunga 'o e Kau Ngaue 'oku

'i ai 'i he tauhi 'a hono mafai pea 'i hono fakahoko 'a e talangofua ki he'ene ngaahi tu'utu'uni.

29 Faka'auha 'o ha ngaahi fale pe koloa kehe 'e he Komisiona

- (1) Kapau kuo maumau'i ha fale pe fa'unga 'e ha vela pe me'a fakafokifa kehe, 'e ngofua ki he Komisiona ke tuku hifo, holoki, faka'auha pe to'o 'a e fale pe fa'unga 'o kapau 'i he tui fakapotopoto 'a e Komisiona 'oku pe 'e ala fakatu'utamaki ki he mo'ui pe koloa.
- (2) 'E ngofua ki he Ngaue ke fakatau atu pe tuku atu ha ngaahi naunau kuo fakahaofi mei he ngaahi ngaue 'a e Komisiona 'i he kupu si'i (1).
- (3) Kuo pau ko e ngaahi pa'anga kuo ma'u mei he fakatau atu mei hono tuku atu ha koloa 'i he kupu si'i (2) ke ngaue'aki ia ki ha ngaahi fakamole fakapotopoto kuo hoko ki he Ngaue 'i hono fakahoko 'a hono ngaahi mafai 'i he kupu si'i (2).
- (4) Kuo pau ki he taha 'o'ona 'o e fale 'oku ngaue'aki ki ai 'a e kupu ni ke ne totongi atu ki he Ngaue 'a e mahu'inga 'oku toe hili 'a hono ngaue'aki 'o e ngaahi pa'anga 'i ha fakatau atu 'i he kupu si'i (3).
- (5) Kapau 'oku 'ikai 'i ai ha fakatau atu pe tuku atu 'i he kupu ni, ko e kotoa 'o e fakamole kuo hoko ki he Ngaue kuo pau ke totongi ia ki he Ngaue 'e he taha 'o'ona.

30 Fakahoko 'o e ngaahi fatongia 'e he kau 'ofisa mo e kau fakafongia

'E ngofua ki he Komisiona 'i he fakahoko 'a hono ngaahi fatongia 'i he Lao ni 'o fakafou 'i he ni'ihii poto fe'unga, kau ai 'a e kau memipa 'o ha kau ngaue tamate afi kuo fokotu'u 'i he Lao ni.

31 Malu'i 'o e 'ataakai

Kuo pau ki he Komisiona ke fakakaukau'i 'a e ngaahi tefito'i taumu'a 'o e fakatolonga 'o e ngaahi me'a mo'ui 'i hono fakahoko ha fatongia 'i he Lao ni te ne uesia 'a e 'ataakai.

32 'Ikai kau 'a e mo'ua sivile

- (1) Kuo pau ke 'ikai mo'ua 'a e Ngaue, Komisiona pe ha 'ofisa pe memipa 'i ha hopo sivile ki ha maumau 'i he me'a kuo fakahoko pe 'ikai fakahoko 'i he laumalie lelei -
 - (a) 'i hono fakahoko 'o e mafai pe fakahoko 'o ha ngafa 'i he Lao ni; pe
 - (b) 'i he tui fakapotopoto ko e ngaue pe 'ikai fakahoko koe'uhi ko hono fakahoko ha ngafa 'i he Lao ni pe 'i he ngaahi tu'utu'uni.

- (2) Koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e kupu ni ko e "maumau" 'oku kau ai (kae 'ikai fakangatangata ai 'a e fakalukufua 'o e lea ko ia), mole 'o ha pe lavea ki ha koloa, lavea fakataautaha mo e pekia.

33 Malu'i ha maumau 'a e Komisiona

Kuo pau ko ha maumau ki ha koloa ko e fakatupu 'e he Komisiona pe 'e ha 'ofisa pe memipa 'i ha fakahoko 'i he loto lelei 'a honau fatongia, kuo pau koe maumau koia 'e lau koe vela 'i loto 'i he 'uhinga 'o ha tu'utu'uni malu'i ki he vela fekau'aki mo ha koloa kuo maumau.

34 Ko e hia ke 'oatu ha fakatokanga loi

- (1) Kuo pau ki ha taha 'oku ne kaunoa 'i ha fakatokanga vela 'o 'ikai ha 'uhinga fakalao pe fakahoko fakalotokovi pe fakatupu ke fakahoko pe fakatupu ke fakahoko ha fakatokanga loi 'o ha vela 'oku ne fakahoko ha hia, pea 'e ala ngaue popula ia 'i ha'ane halaia ke nofo popula ki ha vaha'a taimi 'oku 'ikai lahi hake 'i he ta'u 'e 3 pe ki ha mo'ua 'oku 'ikai laka hake 'i he \$10,000 pe fakatou'osi
- (2) 'E ngofua ki he Ngaue, 'i ha loto ki ai 'a e Minisita ke foaki atu ha totongi 'o 'ikai laka hake 'i he \$1,000 ki ha fakamatala 'e iku halaia ai ha taha 'oku ne fakahoko ha hia 'i he kupu si'i (1).
- (3) Kuo pau ki ha taha, taha 'o'ona pe taha nofo 'oku 'ataa ki he pe ngaue'aki ha founa fakatokanga vela faka'ilekitulonika, 'a ia kuo fakalotokovi, matu'aki ta'etokanga pe ta'etokanga 'a hono fakamo'ui koe'uhi ko e 'ikai ke ngaahi, tauhi pe malu'i 'a e founa fakatokanga vela faka'ilekitulonika ko ia 'oku ne fakahoko 'a e hia, pea 'e ala mo'ua ia 'o 'ikai laka hake 'i he \$1,000.

35 Maumau'i pe fakapuliki ha palaki tamate afi pe paipa tamate afi

Ko ha taha kuo ne -

- (a) maumau'i 'i he fakalotokovi ha palaki tamate afi pe paipa tamate afi;
- (b) 'ufi'ufi, tapuni, pe fakapuliki ha palaki tamate afi pe paipa tamate afi 'o faingata'a ai 'a hono fakapapau'i 'a hono tu'u'anga; pe
- (c) faka'auha pe to'o ha ngaahi faka'ilonga (marks), faka'ilonga (sign) pe mata'itohi 'oku ngaue'aki ki he ngaahi taumu'a 'o e fakaha ha tu'u'anga 'o ha palaki tamate afi pe paipa tamate afi,

'oku ne fakahoko 'a e hia 'i he Lao ni.

36 Ngaahi halanga mo e ngaahi hu'anga ki tu'a 'i he ngaahi fale 'oku ngaue'aki fakataumu'a ki he kakai.

- (1) Kuo pau ki he taha 'o'ona mo e taha nofo ke fakapapau'i ko e kotoa 'o e ngaahi halanga 'i he mo e ngaahi hu'anga ki tu'a mei ha fale koe fakataumu'a ke ngaue'aki 'e he kakai ke 'ata mei ha fakafe'atungia.
- (2) 'E ngofua ki he Komisiona pe kau ngaue fakahoko ngaue ma'olunga ke to'o pe tu'utu'uni ke to'o 'a e fakafe'atungia pehee.
- (3) Ko ha taha, 'o 'ikai ha 'uhinga fakalao, 'oku 'ikai fai pau ki ha tu'utu'uni 'i he kupu si'i (2) pe 'oku ne fakafe'atungia'i ha 'ofisa mei hono fakahoko 'a e ngaahi ngaue 'a e 'ofisa 'i he kupu si'i (2) 'oku ne fakahoko 'a e hia 'i he Lao ni.

37 Ngaahi mafai sivi

- (1) Kuo pau ki he Komisiona pe ha taha kuo fakamafai'i ki he taumu'a ko eni 'e he Komisiona ke 'ata ke hu 'i ha taimi fakapotopoto ki ha kelekele, fale, 'api pe feitu'u kehe koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e fakahoko 'o ha ngaahi fakatotolo 'oku fiema'u pe fakapapau'i 'a e faipau ki he Lao ni mo e ngaahi tu'utu'uni pe ha lao kehe felave'i ki he -
 - (a) tauhi 'o e ngaahi me'a vela ngofua;
 - (b) faka'ehi'ehi mei he vela pe malu'i 'o e mo'ui pe koloa 'i ha vela, kau ai kae 'ikai fakangatangata ki hono tauhi lelei 'a e ngaahi me'angaue ki hono tala mo ta'ofi 'a e vela pe me'angaue kehe;
 - (c) fokotu'u 'o e 'uhila pe ko hono hoko ia mo e ma'u mafai tefito ki he tufaki 'o e 'uhila; pe
 - (d) fale 'oku ngaue'aki 'o fakataumu'a ki he kakai,
'oku faipau ki ai.
- (2) Ko ha taha, 'o 'ikai ha 'uhinga fakalao, 'oku 'ikai ke ne tuku atu ha halanga fakapotopoto ki ha kelekele, fale, 'api pe ha feitu'u kehe 'i he kupu si'i (1) pe 'oku ne fakafe'atungia'i ha 'ofisa mei hono fakahoko 'a e ngaahi ngaue 'a e 'ofisa 'i he kupu si'i (1) 'oku ne fakahoko 'a e hia 'i he Lao ni.

38 Tali 'o e Ngaahi Fiema'u ki he Malu mei he Vela

- (1) Kuo pau ki he Komisiona ke ne tali 'a e ngaahi kole kotoa 'o ha ngofua langa.
- (2) 'E ngofua ki he Komisiona, ke fokotu'u 'a e ngaahi totongi taau ki he ngaahi ngaue ki he kotoa 'o e ngaahi palani langa pe sipinga (ngaahi mape) kuo fakahu atu ki he Ngaue ke tali ha ngofua langa.
- (3) 'I hono fakakaukau'i pe 'e tali, kuo pau ki he Komisiona pe ha memipa 'o e Ngaue ke vakai'i pe kuo fakakakato 'e he fale tukukehe ha fale nofo'anga, 'a e kotoa 'a e ngaahi fiema'u ki he malu mei he vela pea 'oku faitatau ki he

ngaahi tu'utu'uni langa moe ngaahi tu'utu'uni 'o felave'i moe malava 'a e Ngaue ke ngaue fakavavevave pea ke malu'i 'a e mo'ui moe koloa 'i he fale.

- (4) 'E ngofua ki he Komisiona ke lipooti mo tu'utu'uni 'a e ngaahi ngaue, ngaahi founga pe ngaahi ngaue (services) tanaki atu 'e fokotu'u pe fakahoko 'i he fale pea moe 'uhinga ki he ngaahi founga ko ia.

39 Tuku atu 'o e ngaahi tohi fakaongoongo lelei fakapule'anga

Kuo pau ke tomu'a tali 'e he Komisiona 'a e ngaahi kole kotoa ke tuku atu ha ngaahi tohi fakaongoongo lelei fakapule'anga.

40 Ngofua ki he Ngaue ke fakahoko ha ngaue faka'ehi'ehi mei he vela

- (1) 'E ngofua ki he Ngaue 'i ha kole 'a e taha 'o'ona pe taha nofo ha kelekele, kau ai ha kole mei ha Potungaue 'a e Pule'anga, potungaue (department) pe va'a ke fakamavahe'i pe fakasi'isi'i 'a e ngaahi fakatu'utamaki vela ke faka'ehi'ehi mei he hoko pe mafola ha vela.
- (2) Kuo pau ki ha ngaue 'e fakahoko 'i he kupu ni ke totongi ia 'e he taha 'o'ona, taha nofo, pe Potungaue 'a e Pule'anga, potungaue (department) pe va'a 'oku ne kole 'a e ngaue.
- (3) Kuo pau ki ha ngaue kuo fakahoko 'i he kupu ni ke fakahoko ia 'i he ngaahi tu'unga pe ngaahi totongi kuo tu'utu'uni 'i he Ngaahi Tu'utu'uni.
- (4) Kapau 'e 'ikai totongi 'a e ngaahi totongi ko ia 'oku ala tanaki mai ia ko e mo'ua ki he Ngaue.

41 Ngaahi fanongonongo fakasi'isi'i 'o e fakatu'utamaki

- (1) 'E ngofua ki he Komisiona ke tufa atu ha fanongonongo fakasi'isi'i 'o e fakatu'utamaki ki ha taha 'o'ona pe taha nofo ha kelekele 'o fekau'aki mo ha me'a 'i he kelekele (kau ai ha fale) 'a ia 'i hono natula, fa'unga pe tu'u'anga 'oku ne hoko pe 'e ala hoko koha fakatu'utamaki ki he mo'ui pe koloa mei he fakatu'utamaki 'o e vela pe me'a fakafokifa kehe ange, kau ai 'a e 'ikai ke fai pau ki ha ngaahi tu'utu'uni 'o ha Lao pe tu'utu'uni kehe pea mo e 'ikai ke fokotu'u ha ngaahi malu'i fe'unga ki ha fale pe fa'unga 'oku ngaue'aki 'o fakataumu'a ki he kakai.
- (2) 'E toki ngofua pe ke tufa ha fanongonongo fakasi'isi'i 'o e fakatu'utamaki 'o kapau 'oku tui 'a e Komisiona -
 - (a) 'oku fiema'u pe 'e ala fiema'u 'a e fanongonongo ke malu'i 'a e mo'ui pe koloa mei he fakatu'utamaki 'o e vela pe ha me'a fakafokifa kehe ange;

- (b) 'oku 'ikai ha founa ngaue ia 'i ha Lao pe tu'utu'uni kehe 'oku to e taau ange 'i he ngaahi tu'unga ko ia ke ngaue'aki ki he fakatu'utamaki; pe
- (c) ko e fakatu'utamaki ko e taha ia 'o e ngaahi me'a 'oku ngaue'aki ki ai 'a e Lao ni.
- (3) Ko e fanongonongo fakasi'isi'i 'o e fakatu'utamaki -
- (a) kuo pau ke 'i he foomu kuo tu'utu'uni 'i he ngaahi tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Lao ni;
- (b) 'e ngofua ke fiema'u 'a e taha 'o'ona pe taha nofo ke fakahoko ha ngaahi ngaue kuo fakamahino pau 'i he fanongonongo ke to'o pe fakasi'isi'i 'a e fakatu'utamaki 'o e vela pe me'a fakafokifa kehe;
- (c) kuo pau ke fakamahino pau 'a e taimi ('ikai si'i hifo 'i he 'aho 'e 7) 'a ia 'i loto ai kuo pau ki he taha 'o'ona pe taha nofo ke faipau ki he fanongonongo; pea
- (d) kuo pau ke faipau ki he ngaahi tu'utu'uni.
- (4) Kuo pau ke tufa 'a e fanongonongo ke fakasi'isi'i 'a e fakatu'utamaki ki he taha 'o'ona pe taha nofo -
- (a) 'aki hono 'oatu ia pe tufa hangatonu ki he taha 'o'ona pe taha nofo;
- (b) 'aki hono 'oatu ia 'i he meili ki he taha 'o'ona pe taha nofo 'i he tu'asila nofo'anga pe tu'asila pisinisi angamaheni fakamuimui taha;
- (c) 'aki hono tuku ia 'i he tu'asila angamaheni pe tu'asila nofo'anga fakamuimui taha pe tu'asila pisinisi 'o e taha 'o'ona pe taha nofo mo e taha 'oku 'i he 'api 'a ia 'oku ha mai 'oku 'ikai toe si'i hifo 'i he ta'u motu'a ko e 16 pea ha mai 'oku nofo pe ngaue ai; pe
- (d) 'i ha founa kuo tu'utu'uni 'e ha Lao kehe pe lao ki he tufa ki ha taha pe fa'ahinga pe ni'ihii 'o e fa'ahinga tatau mo e taha 'o'ona pe taha nofo.
- (5) Kapau ko e Komisiona -
- (a) 'oku 'ikai ke ne lave'i 'a e taha 'o'ona pe taha nofo 'i he kelekele;
- (b) 'oku 'ikai ke ne lave'i 'a e tu'asila nofo'anga pe tu'asila pisinisi 'o e taha 'o'ona pe taha nofo; pe
- (c) 'oku ne tui ko e taha 'o'ona pe taha nofo 'oku mama'o mei he Pule'anga,
- pea 'oku 'ikai ha'ane fakafofonga 'oku 'iloa ki he Komisiona, 'e ngofua ke tufa 'a e fanongonongo fakasi'isi'i 'o e fakatu'utamaki 'o fakatatau ki he kupu si'i (6).
- (6) Kapau 'oku ngaue'aki 'a e kupu si'i (5), 'e ngofua ke tufa 'a e fanongonongo fakasi'isi'i 'o e fakatu'utamaki 'aki -
- (a) ha fokotu'u ia 'i he kelekele; mo

- (b) pulusi ha fanongonongo 'i he founa kuo tu'utu'uni pea kau 'a e ngaahi fakamatala kuo tu'utu'uni 'i ha nusipepa 'oku tufaki fakalukufua 'i he Pule'anga.
- (7) Ko ha fanongonongo kuo tufa 'o fakatatau ki he kupu si'i (6) ko e fanongonongo fe'unga ia ki he taha 'o'ona pe taha nofo mei he 'aho 'o hono fokotu'u pe pulusi, ko fe pe 'oku fakamuimui ange.
- (8) 'E ngofua tuku kehe ka fakafoki pe kaniseli ha fanongonongo fakasi'isi'i 'o e fakatu'utamaki, ki he ngaahi fakamole 'o e tufa 'o e fanongonongo (kau ai 'a e ngaahi totongi mo e ngaahi fakamole ki he fakahoko ngaue, ngaue mo e ngaahi fakamole ki he ngaahi ngaue) ke ma'u mai mei he taha 'a ia kuo tufa atu ki ai.
- (9) 'E ngofua ki ha taha kuo tufa atu ki ai ha fanongonongo fakasi'isi'i 'o e fakatu'utamaki ke fakahu atu ha fakafepaki ki he Komisiona 'i loto 'i he 'aho fakatohi mahina 'e 7 mei he 'aho 'o e tufa 'o e fanongonongo 'o fakaha ai 'a e ngaahi tu'unga 'o e fakafepaki.
- (10) Kuo pau kapau kuo fakahu atu 'e ha taha ha fakafepaki ki he fanongonongo fakasi'isi'i 'o e fakatu'utamaki ki he Komisiona, ke ne feinga fakamaaatoato ke fakalelei'i 'a e me'a 'i ha femahino'aki.
- (11) Kuo pau 'i loto 'i he 'aho ngaue 'e 10 mei he fakahu atu 'o e fakafepaki ki he Komisiona -
- (a) ke fakapapau'i 'a e fanongonongo;
- (b) kapau 'oku fiemalie 'a e Komisiona ko e liliu 'e ngaue totonu ki he fakatu'utamaki 'o e vela pe me'a fakafokifa kehe, ke liliu 'a e fanongonongo; pe
- (c) fakafoki 'a e fanongonongo, kapau 'oku fiemalie 'a e Komisiona 'oku 'ikai to e 'i ai ha fiema'u ke tufa 'a e fanongonongo.
- (12) Kuo pau kapau kuo fakapapau'i pe liliu 'e he Komisiona 'a e fanongonongo, ke fakamahino pau 'e he Komisiona ha taimi fo'ou 'i loto 'a ia ke fai pau ai 'a e taha ki he fanongonongo.
- (13) Koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e kupu ni, ko ha fanongonongo fakasi'isi'i 'o e fakatu'utamaki 'oku kau ai ha fanongonongo fakasi'isi'i 'o e fakatu'utamaki 'i hono fakapapau'i pe liliu 'o fakatatau ki he kupu ni.
- (14) Kuo pau ki ha taha 'oku 'ikai ha 'uhinga fakapotopoto 'oku 'ikai fai pau ki he fanongonongo fakasi'isi'i 'o e fakatu'utamaki 'oku ne fakahoko 'a e hia pea 'e ala mo'ua 'i ha'ane halaia ke nofo popula 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 3 pe ki ha mo'ua pa'anga 'o 'ikai lahi hake 'i he \$10,000 pe fakatou'osi pea, kapau ko e maumau lao ki ha hia hokohoko atu, ki ha mo'ua pa'anga 'o 'ikai lahi hake 'i he \$100 ki he 'aho taki taha 'oku hokohoko atu ai 'a e hia.
- (15) 'E ngofua kapau 'oku 'ikai fai pau ha taha ki he fanongonongo fakasi'isi'i 'o e fakatu'utamaki 'i loto 'i ha taimi fakapotopoto hili 'a hono tufa atu 'o e fanongonongo pea 'oku te'eki fakafepaki ha taha ki he fanongonongo ko ia

pea 'oku tui 'a e Komisiona pe ha 'Ofisa ko e fakatu'utamaki 'oku hoko ko ha fakatu'utamaki ki he malu 'a e kakai, ko e Komisiona pe ha 'Ofisa kuo ne fakangofua te ne to'o pe fakasi'isi'i 'a e ngaahi fakatu'utamaki vela pe ngaahi me'a fakafokifa kehe 'i he kelekele ko ia 'a ia 'oku ngaue'aki ki ai 'a e fanongonongo.

- (16) Kuo pau ko ha ngaue fakapotopoto kuo fakahoko 'e he Komisiona pe ha 'Ofisa kuo ne tu'utu'uni 'i he kupu si'i (15) ke totongi ia 'e he taha 'a ia 'oku 'ikai ke fai pau ki he fanongonongo pea 'e ngofua ke ma'u mai ko ha mo'ua ki he Ngaue.

42 Tangi 'i he ngaahi fanongonongo

- (1) Kapau kuo fakahu atu 'e ha taha ha fakafepaki 'i he kupu 41(9) pea -
- (a) ko e Komisiona kuo 'ikai ke ne fakapapau'i, liliu pe fakafoki 'a e fanongonongo 'i loto 'i he 'aho ngaue 'e 10; pe
 - (b) ko e taha 'oku 'ikai ke fiemalie ki he fakapapau'i pe liliu 'o e fanongonongo;
- 'e ngofua ki he taha ke tangi ki he Minisita 'i loto 'i he 'aho ngaue 'e 5 hili 'a e ngata 'o e vaha'ataimi 'aho ngaue 'e 10 pe 'aho 'o e fakapapau'i pe liliu 'i he kupu 41(11).
- (2) Kuo pau 'i hono fakakaukau'i 'o e tangi, ki he Minisita ke fakakaukau'i kotoa 'a e ngaahi 'ataakai felave'i, kau ai ha ngaahi founa fetongi ki he ngaue ki he fakatu'utamaki 'o ha vela pe me'a fakafokifa kehe.
- (3) Kuo pau 'i he hili 'a hono fakakaukau'i 'o e tangi ki he Minisita ke -
- (a) fakapapau'i 'a e fanongonongo;
 - (b) liliu 'a e fanongonongo 'i ha founa 'oku ne pehe 'oku taau; pe
 - (c) kaniseli 'a e fanongonongo.
- (4) Kuo pau kapau kuo fakapapau'i pe liliu 'e he Minisita ha fanongonongo ke fakamahino pau ha taimi fo'ou 'i loto 'a ia kuo pau ke fai pau 'a e taha ki he fanongonongo.
- (5) Kuo pau kae fakatatau ki he kupu ni ki ha taha 'a ia kuo tufa atu ki ai ha fanongonongo fakasi'isi'i 'o e fakatu'utamaki ke fai pau ki he fanongonongo 'i loto 'i he taimi kuo fakamahino pau. Ko e 'ikai fai pau ki he fanongonongo 'oku hoko ia ko e hia 'i he Lao ni pea kuo pau 'i ha'ane halaia ke ala nofo popula 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 3 pe 'e mo'ua pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$10,000, pe fakatou'osi.

43 Fanongonongo ako fakangaue'anga kuo tu'utu'uni

- (1) 'E ngofua kae fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni, ki he Minisita ke vahe'i 'a e ngaahi ngaue'anga 'a ia ko kinautolu 'oku ngaue ai pe pule'i ha pisinisi 'oku

fiema'u ko e kongā 'o 'ene ngaue ke ne fakahoko ha ako kuo tu'utu'uni ki he faka'ehi'ehi mo e ta'ofi 'o e vela mo e ngaue fakavavevave mo e pule'i 'o e me'a fakafokifa.

- (2) 'E ngofua ki he Minisita, 'i he lotu ki ai 'a e Kapineta, ke tu'utu'uni 'i he ngaahi tu'utu'uni 'a e ngaahi totongi fekau'aki mo e ako ko ia.
- (3) 'E ngofua ki he Komisiona pe memipa ma'olunga 'o e kau ngaue fakahoko ngaue ke tufa atu ha fanongonongo ako fakangaue'anga kuo tu'utu'uni ki ha pisinisi 'i ha ngaue'anga kuo vahe'i 'a ia 'oku tui 'a e Komisiona 'oku -
 - (a) 'i ai ha fakatu'utamaki 'o ha vela pe me'afakafokifa kehe; pea
 - (b) koe'uhi ko e natula 'o e ngaue'anga mo hono tu'u'anga fakasiokalafi 'oku 'ikai malava 'e he Ngaue ke fakahoko ha ngaue fakavavevave fakafiemalie ki he fakafokifa 'i he ngaahi 'ataakai.
- (4) Kuo pau ki ha fanongonongo ako fakangaue'anga kuo tu'utu'uni ke -
 - (a) 'i he foomu kuo tu'utu'uni 'e he Ngaahi Tu'utu'uni;
 - (b) fakamahino pau 'a e toko lahi 'o e kau ngaue 'i lotu 'i he pisinisi 'a ia kuo pau ke ako;
 - (c) fakaha ai 'a e ngaahi fakaiiki 'o e ako 'oku fiema'u mo hono loloa mo e tu'o fiha hono fakahoko;
 - (d) tu'utu'uni 'a e ngaahi tu'unga poto taau ke ma'u 'e he kau ngaue kuo ako'i; pea
 - (e) fai pau ki ha ngaahi tu'utu'uni kehe.
- (5) Kuo pau ki ha fanongonongo ako fakangaue'anga kuo tu'utu'uni ke tufa ia ki he taha 'o'ona ha pisinisi -
 - (a) 'aki hono 'oatu pe tufa hangatonu atu pe ki he taha 'o'ona 'o e pisinisi;
 - (b) 'aki hono 'oatu he meili ki he taha 'o'ona 'o e pisinisi ki he tu'asila angamaheni pe tu'asila nofo'anga fakamuimui taha pe tu'asila pisinisi;
 - (c) 'aki hono tuku 'i he tu'asila angamaheni pe tu'asila nofo'anga fakamuimui taha pe tu'asila pisinisi 'o e taha 'o'ona 'o e pisinisi 'i ha taha 'i he 'api 'a ai 'oku ha mai 'oku lahi hake 'i he ta'u motu'a ko e 18 pea 'oku ha mai 'oku nofo pe fakangaue'i 'e he taha 'o'ona 'o e pisinisi; pe
 - (d) 'i ha founga kuo tu'utu'uni 'i ha Lao kehe ki he tufa fakalao ki he taha pe fa'ahinga 'o ha ni'ihi 'o e fa'ahinga tatau mo e taha 'o'ona.

44 Tangi 'i he Ngaahi Fanongonongo Ako Fakangaue'anga kuo Tu'utu'uni

- (1) Kuo pau kapau kuo fakahu atu 'e ha taha 'o'ona ha pisinisi ha fakafepaki ki he fanongonongo ako fakangaue'anga kuo tu'utu'uni ki he Komisiona, ke ne feinga fakamatoato ke fakalelei'i 'a e me'a 'i ha femahino'aki mo e Komisiona.

- (2) Kuo pau 'i loto 'i he 'aho ngaue 'e 10 mei he fakahu atu 'o e fakafepaki ki he Komisiona -
- (a) ke ne fakapapau'i 'a e fanongonongo;
 - (b) kapau 'oku fiemalie 'a e Komisiona ko e liliu 'e ngaue totonu ki hono ta'ofi pe fakasi'isi'i 'o ha vela pe me'a fakafokifa kehe, ke liliu 'a e fanongonongo; pe
 - (c) fakafoki 'a e fanongonongo, kapau 'oku fiemalie 'a e Komisiona 'oku 'ikai to e 'i ai ha fiema'u ke fakahoko ako kuo tu'utu'uni.
- (3) Koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e kupu ni, ko ha fanongonongo ako fakangaue'anga kuo tu'utu'uni 'oku kau ai ha fanongonongo ako fakangaue'anga kuo tu'utu'uni 'i hono fakapapau'i pe liliu 'o fakatatau mo e kupu ni.
- (4) Kapau -
- (a) kuo fakahu atu 'e ha taha ha fakafepaki 'i he kupu si'i (1) pea ko e Komisiona kuo 'ikai ke ne fakapapau'i, liliu pe fakafoki 'a e fanongonongo 'i loto 'i he 'aho ngaue 'e 10 mei hono ma'u 'o e fakafepaki; pe
 - (b) ko e taha 'o'ona 'o e pisinisi 'oku 'ikai ke fiemalie ki he fakapapau'i pe liliu 'o e fanongonongo,
- 'e ngofua ki he taha 'o'ona 'o e pisinisi ke tangi ki he Minisita 'i loto 'i he 'aho ngaue 'e 5 hili 'a e ngata 'o e vaha'ataimi 'aho ngaue 'e 10 pe 'aho 'o e fakapapau'i pe liliu 'i he kupu si'i (2).
- (5) Kuo pau 'i hono fakakaukau'i 'o e tangi ki he Minisita ke liliu 'a e fanongonongo 'i he kupu ni kapau -
- (a) ko e fakatu'utamaki 'e ala fakahoko 'e he vela pe me'a fakafokifa kehe 'i loto 'i he pisinisi 'oku 'ikai ke fiema'u ki ai 'a e ako kuo tu'utu'uni;
 - (b) 'oku 'ikai ma'u 'e he pisinisi 'a e toko lahi 'o e kau ngaue ke ako'i ke 'oatu 'a e ngaahi ngaue kuo tu'utu'uni; pe
 - (c) ko e toko lahi 'o e kau ngaue ke ako'i mo e ako kuo tu'utu'uni 'oku 'ikai fiema'u ia 'i he ngaahi 'ataikai.
- (6) Kuo pau 'i he hili 'a hono fakakaukau'i 'o e tangi ki he Minisita ke -
- (a) fakapapau'i 'a e fanongonongo;
 - (b) liliu 'a e fanongonongo 'i ha founga 'oku ne pehe 'oku taau; pe
 - (c) fakafoki 'a e fanongonongo.
- (7) Kuo pau kapau kuo fakapapau'i pe liliu 'e he Minisita ha fanongonongo ke fakamahino pau ha taimi fo'ou 'i loto 'a ia kuo pau ke fai pau ki ai 'a e taha 'o'ona 'o e pisinisi ki he fanongonongo ako fakangaue'anga kuo tu'utu'uni.
- (8) Kuo pau kae fakatatau ki he kupu ni ki ha taha 'a ia kuo tufa atu ki ai ha fanongonongo ako fakangaue'anga kuo tu'utu'uni ke fai pau ki he fanongonongo 'i he taimi kuo fakamahino pau. Kuo pau ki ha taha 'oku 'ikai

ke fai pau ki he fanongonongo 'oku ne fakahoko 'a e hia pea 'e ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki ha mo'ua pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$10,000.

45 Taha 'o'ona ke 'oatu 'a e fakamatala ki he malu'i

- (1) Kuo pau ki ha taha 'o'ona ha ngaahi 'api 'i ha hoko 'o ha me'a fakafokifa 'i he kole 'a e Komisiona ke fakaha ki he Komisiona pe 'oku malu'i 'a e ngaahi 'api pea ke 'oatu 'a e ngaahi fakamatala kakato 'o e malu'i, kapau 'oku 'i ai, kau ai 'a e ngaahi hingoa 'o e ngaahi kautaha 'a ia 'oku ngaue'aki ki ai 'a e malu'i mo e mahu'inga 'o e malu'i.
- (2) Kuo pau ki he taha 'o'ona 'o ha koloa taautaha 'i ha ngaahi 'api 'oku hoko ai ha me'a fakafokifa 'a ia kuo faka'auha pe maumau 'i ha me'a fakafokifa 'i ha kole 'a e Komisiona ke 'oatu 'a e ngaahi fakamatala 'o e malu'i, kapau 'oku 'i ai, 'i hono fiema'u 'i he kupu si'i (1) 'o e kupu ni ke 'oatu 'o fekau'aki mo e ngaahi 'api.
- (3) Ko ha taha 'o'ona 'oku 'ikai ke ne fai pau mo ha kole 'a e Komisiona 'i he kupu ni 'oku ne fakahoko 'a e hia 'i he Lao ni.
- (4) Kuo pau ki ha taha 'oku ne 'oatu fakalotokovi ha fakamatala loi pe ngaahi fakamatala 'oku 'ikai tonu 'i he'ene fekau'aki mo e malu'i ko ia 'e ala mo'ua ia 'i ha'ane halaia ke nofo popula 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 3 pe ki ha mo'ua pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$10,000, pe fakatou'osi.

46 Kamata ha vela 'i he ta'etokanga

Kuo pau ki ha taha kuo ne fakatupu ha vela 'i he ta'etokanga ki ha -

- (a) fua 'o ha ngoue'anga kuo to 'o tatau ai pe pe 'oku kei tu'u pe kuo tutu'u;
- (b) musie (hay) pe musie (grass) 'o tatau ai pe pe ko ha ngoue fakanatula 'o e kelekele pe 'ikai 'oku lolotonga to pe 'ikai pea tatau ai pe pe 'oku kei tu'u pe kuo tutu'u; pe
- (c) ha 'ulu 'akau kei tu'u, huli pe 'akau iiki 'o tatau ai pe pe ko e tupu pe to, pea 'oku ne maumau'i pe faka'auha ai 'a e koloa 'o ha taha kehe, kuo ne fakahoko 'a e hia pea 'i ha'ane halaia ke ala nofo popula 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 3 pe ki ha mo'ua pa'anga 'o 'ikai lahi hake 'i ha \$10,000, pe fakatou'osi.

47 Ngaahi 'Elia Fakatu'utamaki ki he Vela

'E ngofua ki he Minisita 'i ha fale'i 'a e Komisiona, ke fakaha, 'i ha fanongonongo kuo pulusi 'i he kasete, ha 'elia pe ngaahi 'elia ke 'iloa ko e ngaahi 'elia fakatu'utamaki ki he vela 'i he Lao ni.

48 Faka'ataa 'a e ngaahi 'a mei ha naunau ala vela 'i he ngaahi 'elia fakatu'utamaki ki he vela

- (1) Kuo pau ki ha taha 'a ia, ko e taha nofo pe kapau 'oku 'ikai ha taha nofo, ko e taha 'o'ona, 'o e kelekele 'i ha 'elia fakatu'utamaki ki he vela 'oku 'ikai ke ne faka'ataa 'a e kelekele ko ia pea tauhi ia ke ma'a 'i he musie, veve pe ngaahi naunau kehe 'oku vela ngofua ki he lahi ko e mita 'e 5 mei he ngatangata'anga 'o e kelekele ko ia, 'oku ne fakahoko 'a e hia pea 'e ala mo'ua 'i ha'ane halaia ke nofo popula 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 3 pe ki ha mo'ua pa'anga 'o 'ikai lahi hake 'i he \$10,000 pe fakatou'osi.
- (2) Kuo pau ki ha taha 'o'ona pe taha nofo kehe 'oku ne li'aki pe 'ikai ke faka'ataa 'a hono kelekele pea hoko ha maumau mei he vela ki he 'a vahevahe 'i he li'aki pe 'ikai fakahoko, ko e taha 'o'ona pe taha nofo 'i he'ene li'aki pe 'ikai fakahoko 'a e faka'ataa ke ne totongi pe 'e ia ke ngaahi pea toe langa 'a e 'aa 'i loto 'i he mahina 'e taha mei he'ene maumau ko ia.
- (3) 'E ngofua ki he taha 'o'ona pe taha nofo 'i he'ene li'aki pe 'ikai fakahoko 'a e faka'ataa, fakafisi pe 'ikai fakahoko 'a e ngaahi pe toe langa 'o e 'aa 'i loto 'i he taimi ko e mahina 'e taha mei he 'aho 'o e maumau, ko e taha 'o'ona pe taha nofo 'i he kelekele hoko atu ki he 'aa 'a ia kuo ne faka'ataa 'a e kelekele mei he naunau vela ngofua 'o fakatatau ki he kupu si'i (1) ke ngaahi pe toe langa 'a e 'aa vahevahe, pea ke toe ma'u mai 'a e ngaahi mahu'inga 'o e pa'anga kuo fakamole mei ai mei he taha 'o'ona pe taha nofo 'oku ne 'ikai fakahoko ko e mo'ua.

49 Mafai ke fakahoko ha faka'ataa 'a e ngaahi ngatangata'anga 'o e kelekele 'i he ngaahi 'elia fakatu'utamaki ki he vela

- (1) 'E ngofua kapau ko e taha 'o'ona pe taha nofo ha kelekele 'i ha 'elia fakatu'utamaki ki he vela 'oku 'ikai ke ne faka'ataa 'a e kelekele 'i hono fiema'u 'i he kupu 48, ki he Komisiona 'i hono tu'utu'uni 'e ia, 'aki ha malohi pea mo ha tokoni ka fiema'u, ke hu mo faka'ataa 'a e kelekele pea ke tauhi ia ke 'ataa mei he musie, veve mo e ngaahi naunau vela ngofua ki ha lahi ko e mita 'e 5 mei he ngaahi ngatangata'anga 'o e kelekele pea ko e fakamole ki hono fakahoko ia 'e ngofua ke ma'u ia mei he taha nofo, pe kapau 'oku 'ikai ha taha nofo, mei he taha 'o'ona, ko ha mo'ua.
- (2) 'Oku 'ikai ha me'a 'i he kupu si'i (1) 'oku ne uesia 'a e mo'ua 'o ha taha 'i he kupu 48.

50 Faka'auha 'o ha hala fakakavakava pe 'ahanga

Kuo pau ko ha taha kuo ne, 'i ha'ane ngaue ta'e tokanga'aki 'a e afi, 'i ha founa pe 'o maumau'i pe faka'auha ha hala fakakavakava pe 'ahanga (tatau ai pe pe 'i 'olunga 'i ha tafenga vai pe 'ikai) pe 'i ha vakai ki ai, pe ha halanga pe kolosi'anga 'i he pe 'i 'olunga 'i ha hala pule'anga, kuo ne fakahoko 'a e hia pea 'e ala mo'ua 'i

ha'ane halaia ke nofo popula 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 3 pe ha mo'ua pa'anga
'o 'ikai lahi hake 'i he \$10,000 pe fakatou'osi.

51 Tauhi 'o e me'a ngaue malu'i mei he vela 'i he ngaahi 'api

Kapau ko e Komisiona, 'i hono fakahoko ha sivi 'i he kupu 37, 'oku ne tu'utu'uni -

- (a) ko e ngaahi fiema'u 'o e sivi hao mei he vela 'o ha fale 'oku 'ikai pe te'eki ai ke fai pau ki ai;
- (b) ko e tala pe ta'ofi 'a e vela mo e tauhi 'o e me'a ngaue 'oku 'ikai ngaue pea 'oku tuku 'a e ngaahi mo'ui 'a kinautolu 'oku nofo'i pe koloa 'o e fale 'oku fakatu'utamaki; pe
- (c) ko ha taha 'o'ona ha fale pe fa'ahi hono tolu kuo kaunoa 'i he me'a ngaue ko ia 'i ha founga 'oku ne uesia 'a 'ene ngaue totonu,

'e ngofua ki he Komisiona ke lipooti ha 'ikai fai pau ki he Ma'u Mafai fekau'aki 'oku ne tokangaekina 'a e ngaahi tu'utu'uni ki he ngaahi ngaue langa, pea kuo pau ko ha tatau 'o e lipooti ko ia ke hiki tatau ki he taha 'o'ona.

KONGA V - NGAahi TU'UTU'UNI KEHE

52 Ngaahi Faka'ilonga pe ngaahi faka'ilonga makehe

Kuo pau ko e ngaahi faka'ilonga, teunga ngaue pe ngaahi faka'ilonga makehe pe ngaahi 'atikolo 'e ala tu'utu'uni 'e he Minisita 'i he Ngaahi Tu'utu'uni ke 'oatu ki he kau memipa 'o e Ngaue, pea kuo pau ko ha taha 'oku ne tui pe 'e 'i ai ha faka'ilonga pehe pe faka'ilonga makehe kehe ange pe 'atikolo, tuku kehe ka 'i ai fakamo'oni 'oku fehangaagai, 'e lau pe ko ha memipa 'o e Ngaue.

53 Memipa ke fakafoki 'a e me'a ngaue 'i ha fakafisi pe tuku ki tu'a

- (1) Kuo pau ki ha taha kuo fakafisi pe tuku ki tu'a mei he Ngaue, pea 'ikai ke fakafoki mai 'i he taimi pe ko ia ki he Komisiona, 'a e kotoa 'o e ngaahi me'angaue mo e ngaahi naunau na'e tuku atu ki he memipa 'i he ngaahi fakamole 'a e pule'anga kuo ne fakahoko 'a e hia pea 'e ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki ha mo'ua pa'anga 'o 'ikai lahi hake 'i he \$1,000.
- (2) 'E ngofua ki he Komisiona ke ne ma'u 'a e mafai taau ke foaki ha ngofua ki ha memipa ke tauhi 'a e teunga ngaue mo e faka'ilonga 'i hono tu'utu'uni 'i he ngaahi tu'utu'uni ki he ngaahi taumu'a 'o e tauhi 'ofa.

54 Lipooti fakata'u

Kuo pau ki he Komisiona, 'i he ngata'anga 'o Me 'o e ta'u taki taha, ke fakatupu ke teuteu'i, ha lipooti fakata'u ke fakahu atu ki he Minsita.

55 Tokoni fakavaha'apule'anga 'i ha me'a fakafokifa

'E ngofua ki ha memipa 'o ha kautaha ngaue ki he me'a fakafokifa fakavaha'apule'anga 'oku 'i ha me'a fakafokifa 'i lotu 'i he Pule'anga ki ha taumu'a ko e fakasi'isi'i pe ngaue fakavavevave ki he me'a fakafokifa ko ia ke fakangofua 'e he Komisiona ke fakahoko 'a e kotoa pe ni'ihii 'o e ngaahi fatongia 'a ia 'e fakahoko pe 'oku malava 'e he Komisiona ke fakahoko 'i he Lao ni.

56 Ngaahi hia fekau'aki mo e fakapuli

- (1) Kuo pau ki ha taha ke 'ikai -
 - (a) ngaue'aki ha hingoa, lakanga pe fakamatala ke pehe 'oku 'i ai 'ene fengaue'aki mo e Ngaue, 'o 'ikai ha tomu'a tohi fakamafai 'a e Ngaue;
 - (b) fakafofonga mai ko e taha 'oku 'i ai 'ene fengaue'aki mo e Ngaue tuku kehe 'o ka 'i ai ha fengaue'aki pehe;
 - (c) fakapuli ko ha 'ofisa 'o e Ngaue pe memipa 'o e Ngaue; pe
 - (d) ngaue'aki ha faka'ilonga pe teunga ngaue 'a e Ngaue kuo fakamatala pe fokotu'u 'i he ngaahi tu'utu'uni 'i ha founa 'oku fehangahangai mo e founa kuo fokotu'u 'i he ngaahi tu'utu'uni 'o 'ikai ha fakamafai 'i ha tohi mei he Ngaue.
- (2) Kuo pau ki ha taha kuo ne fakahoko 'a e 'ulungaanga kuo fakamatala 'i he kupu si'i (1) 'oku ne fakahoko 'a e hia pea 'i ha'ane halaia 'e ala nofo popula 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 2 pe ki ha mo'ua pa'anga 'ikai lahi hake 'i he \$5,000.

57 Toe ma'u mai 'o e ngaahi fakamole

- (1) Kuo pau ko e taha 'o'ona pe taha nofo 'i ha 'api kuo maumu pe faka'auha 'i ha afi te ne ala mo'ua ke totongi ki he Ngaue 'a e ngaahi totongi mo e ngaahi fakamole fakapotopoto kuo fakahoko 'e he Ngaue 'i he fakahoko 'a e ngaahi ngaue tamate afi kiate ia felave'i mo e 'api ko ia.
- (2) Kuo pau ko e mahu'inga 'e ala totongi 'i he kupu si'i (1) ke tu'utu'uni 'e he Minisita, 'i he fokotu'u atu 'e he Komisiona.
- (3) Kuo pau ko e fanongonongo 'o e mahu'inga kuo tu'utu'uni 'i he kupu si'i (2) ke 'oatu ia 'i he meili pe fakahangatonu 'i ha taha ki he taha 'o'ona pe taha nofo fekau'aki.

- (4) Kuo pau ko e mahu'inga kuo fakamahino pau 'i he fanongonongo ke ala totongi ia ki he Ngaue 'e he taha 'o'ona pe taha nofo 'i loto 'i he 'aho 'e 28 hili 'a e ma'u mai 'o e fanongonongo.
- (5) Kuo pau ko e mahu'inga kuo fakamahino pau 'i he kotoa 'o e ngaahi 'ataakai pea ke fakafofonga'i 'a e fakamole ki hono tuku atu 'a e ngaahi ngaue tamate afi mo e ngaahi ngaue ki he me'a fakafokifa.
- (6) 'E ngofua kapau ko e taha 'o'ona 'oku malu'i, ki he Ngaue ke fanongonongo ki he kautaha malu'i 'a e mahu'inga 'oku ala totongi 'i he kupu ni pea kimu'a hono tufa atu ha ngaahi pa'anga 'o ha tu'utu'uni malu'i kuo pau ke totongi ia 'e he kautaha malu'i ki he Ngaue.
- (7) 'E ngofua ki he taha 'o'ona kuo ne ma'u ha fanongonongo pehe 'i he kupu ni ke kole ki he Minisita ke toe vakai'i 'a e tu'utu'uni 'a e Ngaue 'i he tu'utu'uni 'o e mahu'inga 'e ala totongi 'e he taha 'o'ona 'i loto 'i he 'aho fakatohi mahina 'e 14.

58 Ngaahi totongi ki he ngaahi ngaue kehe

Kapau ko e Komisiona pe ha memipa 'o e kau ngaue tamate afi, 'i ha kole 'a e pe ma'ae taha 'oku ne -

- (a) sivi ha 'api;
- (b) sivi, sivi'i, fakalelei'i pe ngaahi ha me'angaue;
- (c) 'oatu ha fale'i pe lipooti fekau'aki mo ha faka'ehi'ehi pe malu'i mei he vela, me'angaue tamate afi pe ngaahi me'a kehe;
- (d) fakahoko ha ako;
- (e) ngaue ki ha fakatokanga (kapau 'e toki 'ilo ki mui na'e loi 'a e fakatokanga); pe
- (f) fakahoko ha ngaue kehe kuo fakamahino pau 'i he ngaahi tu'utu'uni,
'oku 'i ai 'a e totonu 'a e Ngaue ki he totongi 'e he taha 'oku ne tokanga'i 'i hono tu'utu'uni 'i he Ngaahi Tu'utu'uni, fekau'aki mo e ngaue kuo fakahoko.

59 Fakatatafi pe holoki 'o e ngaahi totongi

'E ngofua ki he Komisiona 'i he loto ki ai 'a e Minisita, ke fakatatafe ha totongi 'e ala totongi atu 'i he kupu 58.

60 Ngaahi founga ngaue tautea

- (1) Kuo pau ki ha memipa 'a ia 'oku -
 - (a) halaia ki ha maumau'i 'o e ngaahi tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Lao ni;

- (b) halaia ki ha ngaue hala kau ai kae 'ikai fakangatangata ki ha maumau'i 'o e ngaahi tu'utu'uni ngaue;
- (c) halaia pe ta'etokanga 'i he fakahoko 'a hono ngaahi fatongia;
- (d) ta'efe'unga pe ta'e'ilo pea ko e ta'efe'unga pe ta'e'ilo ko ia 'oku tupu ia mei he me'a 'e lava pe kene pule'i; pe
- (e) halaia ki ha 'ulungaanga ta'etaau pe ta'etotonu,
ke halaia ki he hia tautea.
- (2) 'E ngofua ki ha memipa ngaue ma'olunga 'o e kau ngaue hili ha fakatotolo ke fakahoko ha faka'ilo 'i he kupu si'i (1).
- (3) 'E ngofua ki he Komisiona ke tuku ki tu'a fakataimi ha memipa ngaue mei he ngaue 'o 'ikai ha vahe kapau ko e memipa ko ia kuo faka'ilo 'i he kupu si'i (1) kae 'oua kuo fakahoko ha ngaue ki he faka'ilo ko ia 'i he kupu ni.
- (4) 'E ngofua ki he Komisiona ke tuku ki tu'a fakataimi ha memipa ngaue 'ofa mei he ngaue kuo faka'ilo 'i he kupu si'i (1) kae 'oua kuo fakahoko ha ngaue 'o fakataui ki he kupu si'i ni.
- (5) Kuo pau ki he Komisiona ke fakamaau'i ha faka'ilo kuo fakahoko 'i he kupu ni.
- (6) 'I ha fakamaau'i 'e he Komisiona 'a e faka'ilo 'oku 'ikai ha'iha'i ia 'e he ngaahi tu'utu'uni 'o e fakamo'oni.
- (7) 'E ngofua ki he Komisiona ke -
- (a) tamate'i 'a e faka'ilo;
- (b) tu'utu'uni kuo fakamo'oni'i 'a e faka'ilo pea tautea'i 'a e memipa;
- (c) fokotu'u ki he Minisita, ke tuku ki tu'a 'a e memipa mei he ngaue pea to'o 'a hono hingoa mei he lisi 'o e kau memipa kuo fakapapu'i;
- (d) fokotu'u 'a e memipa ki ha vaha'ataimi malu'i angalelei kae fakataui ki he ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi tu'unga ko ia 'oku fakakaukau 'a e Komisiona 'oku fe'unga; pe
- (e) tuku hifo 'i he lakanga ha memipa 'o tataui ai pe pe ko e ha e lakanga ki ha lakanga ma'ulalo ange 'i he lakanga 'oku ma'u 'e he memipa.
- (8) Kuo pau kapau kuo to'o ha hingoa 'o ha taha ngaue mei he lisi Fakapapu, ke tuku kitu'a ia mei he ngaue 'i he Ngaue ka kuo pau ke ne kei ma'u pe 'a e ngaahi monu'ia 'a ia kuo ne ma'u koe'uhi ko 'ene ngaue.
- (9) 'E ngofua ki he memipa 'oku 'ikai fiemalie ki he tu'utu'uni 'a e Komisiona ke tangi 'i he tu'utu'uni 'a e Komisiona 'i he kupu ni.
- (10) Ko e tangi 'e fakahoko ia ki he Komisioni ki he Ngaahi Tangi 'oku kau ki ai ha Fakamaau Polisi, ha 'ofisa mei he Komisioni 'a e Kau Ngaue Fakapule'anga mo ha taha kuo fokotu'u 'e he Minisita.
- (11) 'E ngofua 'i hono fakamaau'i 'o ha tangi ki he Komisioni ki he Ngaahi Tangi ke 'ikai ha'iha'i 'e he ngaahi tu'utu'uni 'o e fakamo'oni pea ke -

- (a) tali 'a e tu'utu'uni 'a e Komisiona;
 - (b) 'ikai tali 'a e tu'utu'uni 'a e Komisiona pea 'ikai tali 'a e faka'ilo; pe
 - (c) hilifaki ha toe tautea 'i hono tu'utu'uni 'i he kupu si'i (7) 'o e kupu ni.
- (12) 'E ngofua 'i ha fakamaau 'i he 'ao 'o e Komisoni ki he Ngaahi Tangi ki ha memipa ke fakafofonga'i 'e ha fakafofonga lao.

61 Ngaahi Tu'utu'uni

- (1) 'E ngofua ki he Minisita, 'i he loto ki ai 'a e Kapineti, ke fa'u ha ngaahi tu'utu'uni ma'ae pe fekau'aki mo eni -
- (a) ke hilifaki ha totongi (levy), ngaahi totongi (charges) pe ngaahi totongi (fees) 'i hono ala fiema'u ke ngaue'aki mo fakahoko 'a e Lao ni;
 - (b) ke tu'utu'uni 'a e 'uhinga 'o e ngaahi fakatu'utamaki vela;
 - (c) ke tu'utu'uni ha ngaahi ako ngaue 'oku malava ke fakahoko 'e he Ngaue mo e ngaahi totongi ki he ngaahi ako ngaue ko ia;
 - (d) ke pule'i 'a e ngaahi ngaue feinga pa'anga 'a e kau memipa mo e kau ngaue tamate afi ki he ngaahi ngaue ki hono fakahoko mo e tanaki ha ngaahi sino'i pa'anga mei he kakai;
 - (e) ke tu'utu'uni 'a e ngaahi foomu mo e kakano 'o e ngaahi fanongonongo fakasi'isi'i 'o e fakatu'utamaki kau ai 'a e ngaahi me'a pe fa'ahinga 'o e ngaahi me'a fekau'aki mo ha fanongonongo 'e ala tufa;
 - (f) ke tu'utu'uni 'a e ngaahi foomu mo e kakano 'o e ngaahi fanongonongo ako fakangaue'anga kuo tu'utu'uni pea ke pule'i, tu'utu'uni ki he mo pule'i 'a e ako fakangaue'anga mo e kau ngaue kuo ako'i;
 - (g) 'a e fakapapau'i 'o e kau ngaue tamate afi;
 - (h) 'a hono fakapapau'i 'o e kau memipa mo e kau memipa akoako mo e kaniseli 'o e fakapapau ko ia;
 - (i) ke fiema'u 'a e kau memipa ke fakahoko ha ngaahi sivi mo'ui lelei pe ngaahi sivi kehe felave'i mo e ngaue;
 - (j) 'a hono tu'utu'uni 'o e ako mo e ngaahi ako'anga mo e foaki atu 'o e ngaahi tohi fakamo'oni pe faka'ilonga hili ha fakakakato 'o e ako ko ia;
 - (k) 'a hono fokotu'u pe pule'i 'o e kau ngaue tamate afi;
 - (l) 'a hono tu'utu'uni 'o e faka'ilonga, teunga ngaue mo e ngaahi faka'ilonga pau ke tui 'e he kau memipa pe fa'ahinga 'o e kau memipa;
 - (m) 'a hono tu'utu'uni 'o e tautea mo e 'uluangaanga lelei 'o e kau memipa mo e kau memipa akoako;
 - (n) ke tu'utu'uni 'a e ngaahi totongi (fees) mo e ngaahi totongi (charges) ke totongi atu ki he Ngaue ki he ngaahi ngaue kuo tuku atu 'i he Lao ni, kau ai 'a hono teuteu'i ha ngaahi lipooti ki ha fale pe ngaahi me'a

- felave'i, pe ngaahi ngaue kehe felave'i mo ha me'a fakafokifa kehe 'oku 'ikai tu'utu'uni ki ai;
- (o) 'a e fakaha 'o e, fe'ave'aki, tu'u'anga, tauhi, fa'o, sivi mo e tuku atu 'o e ngaahi koloa vela ngofua;
- (p) ke tu'utu'uni 'a e ngaahi ngaue ki he faka'ehi'ehi, ngaahi ngaue ki he me'a fakafokifa mo e ngaahi ngaue fakasi'isi'i ke fokotu'u pe tu'u 'i ha tuku'anga 'o e ngaahi koloa vela ngofua;
- (q) ke tu'utu'uni ki he ngaahi tu'utu'uni ki he mo'ui mo e malu; pea
- (r) ke tu'utu'uni 'a e ngaahi monu'ia pekia ki he kau memipa 'o e Ngaue mo e ngaahi monu'ia ki he ngaahi ngaue 'aufuato.
- (2) 'E ngofua kae 'ikai fakangatangata ki he fakalukufua 'o e kupu si'i (1) ki he ngaahi tu'utu'uni kuo fa'u 'i he kupu si'i ko ia ke tu'utu'uni ki he ngaahi mafai kuo foaki atu ki he Minisita pe Komisiona ke -
- (a) to'o pe tuku ki tu'a fakataimi 'a e kau memipa kuo fakapapau'i mo e kau memipa akoako 'a ia 'oku 'ikai tu'utu'uni kehe ange ki ai 'i he Lao;
- (b) fakahoko 'a e ngaahi tautea 'e he Ngaue;
- (c) fakamalohia 'a e kau ngaue tamate afi mo e kau memipa fakahoko ngaue ma'olunga ke fakahoko ha ngaahi faka'ilo 'o e kau memipa kuo fakapapau'i mo e kau memipa akoako;
- (d) tu'utu'uni 'a e ngaahi totonu 'o ha memipa kuo fakapapau'i pe memipa akoako ke tangi ki he komisoni ki he ngaahi tangi.
- (3) 'E ngofua ke ngaue'aki 'a e mafai kuo foaki atu 'e he Lao ni ke fa'u ha ngaahi tu'utu'uni -
- (a) 'i he'ene felave'i mo e ngaahi me'a 'a ia 'oku a'u ki ai 'a e mafai, pe 'i he'ene felave'i mo e kotoa 'o e ngaahi me'a kae fakatatau ki he ngaahi faka'ataa kuo fakamahino pau, pe 'i he'ene felave'i mo ha me'a kuo fakamahino pau pe fa'ahinga pe ngaahi me'a; pea
- (b) koe'uhi ke fakahoko, 'o fekau'aki mo e me'a 'i he'ene felave'i mo ia 'a ia 'oku ngaue'aki ai 'a e mafai -
- (i) 'a e tu'utu'uni tatau ki he kotoa 'o e ngaahi me'a 'a ia 'oku ngaue'aki ki ai 'a e mafai pe ngaahi tu'utu'uni kehekehe ki he fa'ahinga kehekehe pe ngaahi fa'ahinga 'o e me'a, pe ngaahi tu'utu'uni kehekehe ki he fa'ahinga tatau pe fa'ahinga 'o e me'a ki he ngaahi taumu'a kehekehe; pe
- (ii) ha tu'utu'uni pehe 'o tatau ai pe pe 'oku 'ikai ha makatu'unga pe fakatatau ki he tu'unga kuo fakamahino pau.
- (4) 'E ngofua ke fa'u ha Ngaahi Tu'utu'uni 'i he Lao ni koe'uhi ke tuku ha me'a (matter) pe me'a (thing) ke tu'utu'uni, ngaue'aki, fakatatafi, pe pule'i 'e he Ngaue pe ha 'ofisa pe taha ngaue 'i ai.

62 Tautea fakalukufua

Kuo pau ki ha taha kuo ne fakahoko ha hia 'i he Lao ni 'a ia 'oku 'ikai tu'utu'uni ki ai ha tautea fakamahino 'i ha'ane halaia ke ala mo'ua ki he mo'ua pa'anga 'o 'ikai lahi hake 'i he \$10,000 pea kapau ko e hia 'oku hokohoko atu pea ki ha mo'ua pa'anga 'o 'ikai lahi hake 'i he \$100 ki he 'aho kotoa 'a ia 'oku lolotonga hokohoko ai 'a e fakahoko 'o e hia.

63 Ma'u mai 'o e ngaahi mo'ua

- (1) 'E ngofua ki ha mahu'inga 'oku ala totongi atu ki he Ngaue 'i he tu'utu'uni, pe ko e ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni pe Lao kehe ke ma'u mai 'e he Ngaue 'i ha fakamaau'anga 'i hono mafai taau ko ha mo'ua ki he Ngaue.
- (2) 'E ngofua ki he Ngaue 'i ha kole 'o ha taha 'a ia 'oku ala mo'ua fekau'aki mo ha mahu'inga ki ha taha 'o e ngaahi ngaue pe ngaahi mahu'inga 'oku totonu ke totongi pea ala totongi ki he Ngaue kapau 'oku fakakaukau 'a e Ngaue 'oku taau ke -
 - (a) fakafoki pe fakamolemole'i 'a e totongi 'o e mahu'inga pe ha konga 'o e mahu'inga; pe
 - (b) toloi 'a hono totongi 'o e mahu'inga pe ha konga 'o e mahu'inga ki ha taimi 'oku fakakaukau 'a e Ngaue 'oku fe'unga.

**KONGA VI - FAKAPEKIA MO E NGAahi FAKATONUTONU
FEKAU'AKI**

64 Kau 'ofisa mo e kau ngaue 'o e Ngaahi Ngaue Tamate Afi 'a Tonga

- (1) 'E ngofua 'i he kamata ngaue'aki 'o e Lao ni pea 'i he fokotu'u 'o e Ngaue, ki he ni'ihiki ko ia 'i hono fiema'u 'e he Ngaue 'a ia na'e fakangaue'i 'e he Pule'anga kimu'a 'i he fokotu'u 'o e Ngaue pea na'a nau fakahoko ha taha 'o e ngaahi fatongia 'oku 'i he Ngaue 'i he Lao ni, 'i he'ene fili, 'oku pehe 'oku hiki ki he ngaue 'a e Ngaue 'i he ngaahi tu'utu'uni 'a ia kuo pau ke tu'utu'uni 'e he Ngaue kae 'ikai si'i hifo 'i he ngaahi monu'ia na'a nau ma'u kimu'a 'i he hiki ki he Ngaue.
- (2) Kuo pau ko e Ngaue Tamate Afi kuo fokotu'u 'i he Lao ki he Ngaue Tamate Afi ke lau pe ia ko e Ngaahi Ngaue ki he Tamate Afi mo e Me'a Fakafokifa 'a Tonga kuo fokotu'u 'i he Lao ni.

65 Ngaahi fakatonutonu fekau'aki

'Oku fakapekia heni 'a e Lao ki he Ngaue Tamate Afi (Vahe 94).

Na'e tali 'e he Fale Alea 'i he 'aho 26 ni 'o 'Aokosi 2014.

TEPILE I

**FUAKAVA 'A E KAU MEMIPA MO E KAU 'OFISA 'O E NGAAHI NGAUE KI HE
TAMATE AFI MO E ME'A FAKAFOKIFA 'A TONGA**

(Kupu 15)

Koau..... 'oku ou fuakava 'i he 'ao 'o e 'Otua mo 'Ene 'Afio Tupou VI, teu tauhi totonu ki he Konisitutone 'o Tonga mo e kotoa 'o e Ngaahi Lao mo e Ngaahi Tu'utu'uni 'a ia 'oku lolotonga pe 'e fakahoko 'i he kaha'u ko e Memipa 'o e Ngaahi Ngaue ki he Tamate Afi mo e Me'a Fakafokifa 'a Tonga. 'Oku ou tukupa, te u ngaue ma'ae Pule'anga mo e kakai 'o Tonga ki he lelei taha te u malava pea te u feinga ke tauhi 'a e ngaahi tu'unga fakapalofesinale 'o e Ngaahi Ngaue ki he Tamate Afi mo e Me'a Fakafokifa 'a Tonga. 'Oku ou fuakava/fakapapau 'e 'ikai teu fakafisi mei he Ngaahi Ngaue ki he Tamate Afi mo e Me'a Fakafokifa 'a Tonga tuku kehe 'i he fakatatau mo e Ngaahi Lao mo e Ngaahi Tu'utu'uni pule'i .

.....
Fakamo'oni Hingoa 'a e Fakamo'oni

Na'e fuakava/fakapapau 'iate au 'i he 'aho..... 'o e mahina ko.....20.....